

■ ■ ■ VISSZAEMLEKEZÉSEK ■

JUGOSZLÁVIAIAK A FORRADALOMBAN

TOMÁN LÁSZLÓ (Újvidék)¹²⁰

Az 1956-os magyar forradalomnak számos délvidéki résztvevője volt, köztük Tomán László kritikus, szerkesztő, pedagógus. Az ötvenhatos forradalom jugoszláviai vonatkozásainak kutatása során a szerző Tomán Lászlóval két alkalommal készített interjút. Először 2003-ban, másodszer pedig 2006 tavaszán. Az utóbbi egy a témával foglalkozó dokumentumfilm-sorozat készítése keretében történt, az akkor rögzített visszaemlékezését tesszük most közzé.

1956. október 21-én, vasárnap kora reggel érkeztem a Nyugati pályaudvarra. Rokonaimat mentem meglátogatni, akik vártak is a pályaudvaron. Hétfőn az unokanővéremmel, aki zenetanárnő volt Budapesten, a várost jártuk, és vettünk jegyeket csütörtökre a Katona József Színházba Sartre *Főbelövendők klubja* című darabjának az előadására. Persze az előadást már nem tartották meg, mert másokat lőttek főbe, nem a Sartre hőseit. Hétfőn este ott aludtam a rokonaimnál, keddre volt egy megbeszélte találkozásom az egyik könyvkiadóban a New York palotában Csuka Zoltánnal. Találkoztunk Kassák Lajossal, aki arról beszélt, hogy készülöben vannak a tüntetések Budapesten, az Írószövetség is állást foglalt, találkoztunk Pálóczi-Horvát Györggyel, aki akkor jött a középiskolákból, és arról beszélt, hogy a középiskolások azt kérdezik tőle, hogy hogy lehet Magyarországon rendet csinálni. Elbúcsúztunk tőlük is, és visszamentünk a városba. Én a Nagykörúton szálltam ki a földalattiból, hogy fölmenjek a rokonaimhoz, akik a Határőr utcában laktak, de hát régen jártam Pesten, és ellenkező irányba ültem fel a villamosra, úgyhogy nem a Margit-híd felé, hanem a Petőfi-híd felé mentem. Ott leszálltam a villamosról, átmentem gyalog Budára, mondom: fiatal vagyok még, bírom a gyaloglást, és gyalog elmegyek föl a Határőr utcába. Ez volt a szerencsém, mert útközben találok a műegyetemistákkal, akik már sorokban vonultak a tüntetésre. Akkor láttam, hogy ezek komoly dolgok lesznek, és én is szeretnék jelen lenni az eseményeken. Fölmentem a rokonaimhoz, ott megebédeltem, és már akkor a nagynénim mondta, hogy az unokahúgom lent

120 A szerző interjúja Tomán Lászlóval 2003-ban és 2006 tavaszán készült.

van a városban, mert az egyetemisták tüntetni készülnek. Én csak bekaptam az ebédet, felültem a villamosra, elmentem a Március 15. térre, ahol már fősorakoztak az egyetemisták, és közben állandóan jöttek az ELTE-ről is zárt sorokban, föliratokkal, zászlókkal. Akkor, mint ismeretes, a tüntetés csak lengyelekkel való szolidaritás miatt folyt, csak később került sor arra, hogy magyar ügyeket is szóba hozzanak. Ott, ismeretes ugye, hogy beszédek hangzottak el a Petőfi-szobornál, Sinkovits Imre elszavalta a *Talpra magyart*, és ott hangzott el, hogy most gyérünk a Bem-szoborhoz, mivel a lengyel ügyekről van szó, menjünk el a volt lengyel tábornok szobrához. Az akkor még álló Kossuth Lajos-hídon vonult át a tömeg Budára, elmentünk a Bem-szoborhoz, ott is hangzottak el beszédek, szavatelok, és én ott egyszerre csak látok egy ismerős arcot. Nem tudtam gyorsan, hova tegyem, ki ez az ember, nekem annyira ismerős. Mikor kicsit közelebb mentem, akkor láttam, hogy ez Dobrica Ćosić, az ismert szerb író, akit Újvidékről már ismertem. Odamegyek hozzá, és szerbül megkérdezem: „Ne haragudjon, Ön Dobrica Ćosić?” „Igen, én vagyok.” „Hát hogy került ide?” Egy nemzetközi írókonferenciára jött, és belekeveredett ő is a tüntetésbe. Kíváncsi volt, hogy mi történik Budapesten. Volt egy kísérője, egy tolmácsa, Fűsi József író, akit azonban a tömegben ő elveszített. Úgyhogy nagyon örült, hogy találkozott velem, aki tudok szerbül is meg magyarul is, és legalább fordíthatok neki, és vezethetem Budapesten. Amikor befejeződött a Bem-szobornál a tüntetés, visszamentünk a Parlament elé, Dobrica Ćosić is velem tartott, és ahogy mentünk, ahogy az óriási tömeg haladt, mi a tömeg elején voltunk mind a ketten, és állandóan azt éreztük hátulról, hogy nyom bennünket előre a tömeg a Parlament felé. Attól félttem, hogy nekipréselnek majd bennünket a parlamenti rácsos kapunak, úgyhogy sikerült egy kicsit az „oroslán” háta mögé kerülnünk, úgyhogy nem préseltek bennünket oda, és ott álltunk azután Dobrica Ćosićyal, és onnan láttuk, hogy mi történt a Kossuth Lajos téren. Jelszavakat fordítottam neki, mert akkor már nemcsak a lengyel szolidaritásról volt szó, hanem akkor már a *Rákosit a Dunába, Nagy Imrét a kormányba!* hangzott, meg az, hogy *Akarjuk Nagy Imrét, Nagy Imrét a kormányba, halljuk Nagy Imrét!* És ahogy ott vártunk, volt egy nagyszerű pillanat, amikor nem tudom miért, de elaludt az összes lámpa

a Kossuth Lajos téren. Abban a pillanatban az emberek elővetették a zsebükből az újságokat, összecsavarták őket, meggyújtották, és szinte fáklyás felvonulás volt a Kossuth Lajos téren, az egy feledhetetlen látvány volt. Azután mind gyakrabban követelték Nagy Imrét, és valóban, Nagy Imre meg is érkezett, mint ismeretes, és a Parlament egyik ablakából vagy erkélyéről intézett beszédet a tömeghez. Ő úgy kezdte a beszédet, hogy kedves elvtársak! Erre az egész tömeg fölzúgott, hogy nem vagyunk elvtársak. Na akkor Nagy Imre változtatott, és azt mondta: „Kedves barátaim!” Abba beleegyezett a tömeg. Csillapító beszéd volt, ismeretes egyébként a beszédnek a szövege, erről most én nem is beszélnék, hanem mikor befejeződött a beszéde, akkor kezdett oszladozni a tömeg. Dobrica Ćosić a Margit-szigeten valamelyik szállodában lakott, ő elment oda, aztán később megtudtam, hogy nem is ment egyenesen oda, hanem elment a Sztálin-szoborhoz, úgyhogy látta, hogy rombolták, döntötték le a Sztálin-szobrot. Én azonban felmentem a rokonaimhoz, nekem nagyon kellemetlen volt egész idő alatt, hogy jugoszláv útlevéllal vagyok, és mit keres egy idegen a magyar tüntetők között, még kellemetlenségük lehetett volna másoknak is, nem csak nekem. Úgyhogy felmentem a Határőr utcába, aztán jóval később már megérkezett az unokahúgom, aki a rádiónál volt a tüntetésen, és elmesélte, hogy mi történt a rádiónál. Össze volt tépve a ruhája, kócos a frizurája, letaposva a cipője abban a tömegben, ahol volt. Kaptam is tőle egy kis piros-fehér-zöld szalagot, amit ott szerzett a tüntetésen, amit aztán én egész idő alatt a gomblyukamban viseltem. Éjjel már lövöldözések voltak, azt hallottuk, láttuk, hogy itt valami folyamatban van, hallottuk a rádiót, a Gerő-beszédet, hallottuk az ostromállapot kihirdetését, hallottuk a felhívásokat, hogy hagyják abba stb. Én onnan nem nagyon tudtam ki-menni, mert alattunk a Moszkva téren és a Széna téren voltak a nagy harcok. Úgyhogy én a Határőr utcából nem nagyon tudtam lemenni a városba, csak akkor, amikor lecsillapodtak a harcok. Tudjuk, hogy mik történtek, hogy történt, amikor le tudtam menni a városba, akkor persze megvettem a forradalmi újságokat, azokat sikerült is hazahoznom, azokat őrzöm is, de nem sokat láttam az egészből. Viszont később azután láttam a lerombolt várost, ami össze volt löve. De különben így azokról az esetekből, ávósok akasztásából, abból nem láttam

semmit, mert amerre én jártam, ilyesmi nem volt, ezt csak később hallottam. November harmadikán este, mi állandóan hallgattuk a rádiót, tudtuk, hogy Tökölre kimentek Maléterék tárgyalni, és azzal feküdtünk le, hogy ők majd megtárgyalják a szovjet csapatok kivonulását. Hajnalban azonban ágyúörgésre ébredtünk. Akkor láttuk és gondoltuk, hogy most vége van mindennek. Megindultak a szovjetek, bekapcsoltuk a rádiót, hallottuk Nagy Imrének a felszólítását, a kiáltványát, hallottuk az Írószövetség kiáltványát, és abból láttuk, hogy a szovjetek beavatkoztak és leverik a forradalmat. Egyébként itt vissza kell térnem egy kicsit, az unokanővérem a Naphegyen lakott, és én nem tudtam sehogyan sem hírt adni a szüleimnek arról, hogy rendben vagyok, nincs semmi bajom. Ott van az MTI a közelben, és egy nap, amikor szüneteltek a harcok, átmentünk az MTI-be, hogy megpróbáljuk, mert az unokanővérem telefonja nem működött, hátha ott működik a telefonjuk, és megpróbálok telefonálni a nagykövetségre, hogy tudják-e ők értesíteni valahogy a szüleimet. Be is engedtek a telefonfülkébe, beszéltem is a nagykövetséggel, és akkor mondták azok a nemzetőrök, akik ott voltak az MTI előtt, hogy bizony bajok vannak, mert nagyon fenyegetnek a szovjetek, és sajnos Tito is a forradalom ellen foglalt állást. Úgyhogy nem valami jó szemmel néztek rám mint jugoszláv állampolgárra, de azért mégis megengedték, hogy telefonáljak.

Most visszatérek november negyedikére. Egyszer hallottam a Szabad Kossuth rádióban már, hogy a Jugoszláv Nagykövetség felhívja a Magyarországon levő jugoszláv állampolgárokat, hogy jelentkezzenek a konzulátuson, mert autóbusz jön Belgrádból, hogy elvigye a jugoszláv állampolgárokat. És így november 11-én hazaértem. Dobrica Ćosić, amikor hazajött Pestről, akkor a *Borba* című belgrádi napilapban folytatásokban megírta a Budapesten eltöltött hét napjának a történetét. Az is a könyv címe, hogy *7 nap Budapesten*. A szüleim akkor minden újságot megvettek, hogy lássák, mi a helyzet Magyarországon, és látták, olvasták Dobrica Ćosićnak az írásait, és akkor rögtön írtak a *Borba* címére, mivel Dobrica Ćosić lakcímét nem tudták, írtak Dobrica Ćosićnak egy levelet, hogy mit tud rólam, mert abban az írásában, amely a *Borbában* jelent meg, engem is emleget. Igaz, hogy tévesen, Tomán Pál név alatt, az nem az én nevem, az a nagybátyám neve, aki-

nél laktam, de ő ezt nem tudta, és megkérdezték tőle, hogy mikor találkozott velem, és mi a sorsom. Dobrica Ćosić rögtön válaszolt nekik, igazolta, hogy találkoztunk, hogy jól vagyok, valószínűleg semmi bajom nincs, vigyázok magamra, és ő bízik benne, hogy én épen és egészségesen térek haza. Ez a levél még ma is megvan. Kellemetlen volt az, hogy idegen állampolgár vagyok, de ettől eltekintve elsősorban magyar vagyok és voltam, de itt van egy nagyon érdekes mozzanat, amit el kell mondani. Mint közismert, Jugoszláviában akkoriban kommunista diktatúra volt. Én magam is le voltam tiltva, évekig nem volt szabad publikálnom, elvesztettem az állásomat is egy ideig, nem volt szabad tanítanom, úgyhogy amikor ott kitört a forradalom, és beköszöntött a szabadság, én úgy éreztem, hogy végre megértem azt, amire egész életemben addig vágytam. Tizenkét napig tartott az a szabadság, sajtószabadság volt, szólásszabadság, gyülekezési szabadság, mozgásszabadság volt, már amennyire a harcok megengedték, úgyhogy én ezt így éltem át, mint életem legnagyobb élményét, akkor még jobban megerősödött bennem a magyarságérzés, mint ami addig volt. Sajnos a kisebbségi sors az sokat változtat az emberen, de az, amit én akkor átéltem, az megmaradt bennem.

DOBRICA ĆOSIĆ (Belgrád)¹²¹

Dobrica Ćosić a második világháborúban partizán volt. Író és meggyőződéses kommunista, az ötvenes években még Tito híve. A magyar forradalom kitörésének napján, október 23-án érkezett Budapestre Varsóból egy nemzetközi írókonferenciára, amelyet a Kultúrkapcsolatok Intézete szervezett.

Vendéglátói invitálására részt vett a Petőfi-szobornál szervezett nagygyűlésen, onnan Budára ment a Bem téri tüntetésre, ahol találkozott Tomán László újvidéki íróval, akit megkért, legyen a tolmácsa, ugyanis az övét elveszítette a nagy tömegben. Ezután együtt átmentek a Parlament elé, a Kossuth térre, s a kétszázézeres tömeggel együtt meghallgatták Nagy Imre beszédét. Szemtanúja volt a Sztálin-szobor ledöntésének. Zavarba ejtette a tüntetéseken a Kossuth-címer látványa, valamint a szovjet csapatok kivonulását követelő jelszavak. Ezekben a nacionalizmus megnyilvánulását látta.

121 Dobrica Ćosić *7 nap Budapesten* című kötetének az előszava alapján.

Élményeiről naplót írt, amelyet *7 nap Budapesten* címmel november elején sorozatban közölt a *Borba* című jugoszláv napilap, s amelyet tükörfordításban átvett az újvidéki *Magyar Szó* is.

A magyarországi rendszerváltozási folyamatban, 1989-ben a magyarországi Bethlen Gábor Könyvkiadó megjelentette budapesti tartózkodása alatt írt naplóját.¹²² A kötet fordítója, Vujicsics Sztoján arra kérte, hogy a magyarországi kiadáshoz írjon előszót. Čosić az év tavaszán ezt meg is tette. Néhány évtized távlatából újból fölidézte az átélt eseményeket, valamint beszámolt arról, hogy az eredeti naplójában elhallgatott néhány történet: elhallgatta a Nagy Imre-kormány elnökhelyettesével, Marosán Györggyel folytatott beszélgetését, elhallgatta a Nagy Imrével való találkozását, valamint nem említette Kádár Jánossal történt találkozásját sem. Ez utóbbival kapcsolatban a következőket írta: „Nem említettem a Kádár Jánossal való beszélgetést sem, s e beszélgetésről nem is mondok semmit, nem azért, mert egykori vélekedései kompromittálnák ezt az akkor szerencsétlen embert, hanem azért, mert mint író és idegen nem kívánok beavatkozni magyar ügyekbe.”

Az eredeti szövegben nem tett említést arról sem, hogyan jutott haza október 31-én Budapestre. A tárgyalt témánk szempontjából fontos körülményekről, és hazaérkezése után a jugoszláv pártvezetők előtt tett beszámolójáról így írt Dobrica Čosić 1989 tavaszán:

Hallgattam a számomra sorsdöntő eseményről, hogyan és miért hagytam el Budapestet október 31-én este. Ugyanis megállapodtam a Forradalmi Bizottság egy tagjával, hogy elhagyom a Duna Szállót és hozzájuk költözöm, valamire Budára, hogy könnyebben találkozhatunk. Délután öt órakor kellett volna megérkeznie futárunknak, hogy elvezessen a Katonai Forradalmi Bizottság vezérkarához, mivel egészen a felkelés végkimeneteléig és a szovjet katonai intervencióig ott szerettem volna maradni. Némi fehéreneműt és a legszükségesebb tisztálkodási szereket tettem a táskámba, továbbá a füzetet, amelyben a látottakat jegyeztem le, s lélekben búcsút vettem mindazoktól, akiket szeretek, és akik szeretnek. Határtalanul izgatott a lehetőség, hogy végig tanúja és részese lehetek a magyar felkelésnek. Úgy tartottam, kommunista lelkiismeretem azt parancsolja, hogy ott legyek a sztálinizmus elleni

122 Uo. 5–17.

barikádokon: hittem, hogy szerencsés író vagyok, aki ha túléli, talán a második magyar forradalom John Reedje lesz. Táskával a kezemben a szálloda melletti úttesten sétáltam és a futásra vártam, miközben az ágyúdörgést és a géppuskasorozatokat hallgattam Budapest keleti szélén. A futár késett, ideges voltam és rettegtem. Mi lesz, ha nem jön? A Katonai Forradalmi Bizottság futára helyett egy szovjet harckocsi tűnt fel, mögötte egy Mercedes jött kitűzött jugoszláv zászlóval, s megállt előttem. Dalibor Soldatić jugoszláv nagykövet szállt ki belőle és pánikban, dalmát káromkodások közepette – jól ismertük egymást – közölte velem annak a belgrádi táviratnak a tartalmát, melyet Aleksandar Ranković, a párt akkori szervezőtitkára és a kormány alelnöke írt alá: hogy a Vörös kereszt repülőjével ma este térjek vissza Belgrádba. Egyik legsúlyosabb és legrövidebb dilemmám közepette találtam magam: Teljesítsem-e Aleksandar Ranković utasítását, melyet, úgy hittem, nem csak az életem iránti aggodalom motivált, vagy kövessem forradalmi becsvágymat és írói szenvedélyemet? Éljek és fosszam meg magam az egyedülálló élménytől, melyet a történelem kínál, vagy engedjek egzisztenciális vétkenek, mely a bizonytalanságba, a halálba vezet? Soldatić nagykövet rám kiáltott, hogy menjek a bőröndömért, a Mercedes és a szovjet harckocsi le sem állította a motorját. Bementem a szállodába a bőröndömért, beültem a Mercedesbe, és a szovjet harckocsi vezetésével kimentünk Budapest háborús utcáin a repülőtérré.

A belgrádi repülőtéren pedig, este nyolc körül volt, ketten vártak – talán Kardelj kabinetjéből –, a kormányelnökség épületébe vittek, ahol Edvard Kardelj, Petar Stambolićot és Koča Popovićot találtam, akik már vártak. Azt mondták, hogy a feleségemet értesítették hazatérésemről, kávéval kínáltak. Kardelj meg azt kérdezte: „Mi történik Budapesten?” Közel egy órán át beszéltem arról, tudomásom és élményeim szerint mi történik Budapesten és Magyarországon. Gondterhelten hallgatták elbeszélésemet, s kérdéseket tettek fel a forradalmi és szocialistaellenes erők viszonyáról, és a felkelés – melynek veresége elkerülhetetlen – kimeneteléről kialakított véleményemről. Nem nyilvánítottak véleményt. Néhány rövid észrevétel erejéig kizárólag Koča Popović értett egyet velem, és elégedetlenségének adott hangot a budapesti jugoszláv nagykövetség jelentéseivel kapcsolatban. Elbeszélésem végén Kardelj meg-

■ ■ ■ ■ ■ ■

kérdezte: „Azt, amit most elmondtál nekünk, lediktálnád-e mindjárt néhány oldalon?” Azt válaszoltam, hogy van naplóm, s ez nem esik nehezemre. Koča Popović azt mondta, gépeljek le holnap vagy harmincoldalnyt a naplóból, és küldjem el neki. Mindkét utasítást teljesítettem. A gépírónőnek azonnal lediktáltam néhány oldalnyt a magyar felkelésről való vélekedésemről (később Tito mondta, hogy ezt a jelentést még azon az éjszakán megkapta), két nappal később pedig elküldtem Koča Popovićnak és Kardeljnek budapesti feljegyzéseim elejét. Mihelyt elolvasták, telefonáltak, hogy tegyem közzé a *Borbában* mindazt, amit feljegyeztem, és amit gondolok a magyarországi eseményekről. És a *Borba* napról napra leköszölte a *7 nap Budapest* szövegét, és fennállása óta először s mindmáig utoljára példányszámával felülmúlta a legyőzhetetlen *Politikát*...

KOVÁCS JÓZSEF (Újvidék)¹²³

Kovács József, az Újvidéki Rádió munkatársa október 21-én rokonlátogatásra érkezett Budapestre. A vonaton együtt utaztak Tomán László (szintén újvidéki) íróval. Ott-tartózkodásáról naplót készített.

1956. NOVEMBER 8.

Mondtam a nagynénémnek, hogy ma átmegyek nagybátyámhoz a budai oldalra. El is indultam. Közben betértem a jugoszláv nagykövetségre is. Ott minden további nélkül beengedtek. Felmentem az emeletre, a Hősök terére néző sarokszobába. Az egy nagy terem, amelyben ott volt Kolozsi Tibor meg Branko Dadić is. Elmondták, hogy a többi újságíró már hazautazott, közben engem mint újságíró-kollégát bemutatnak a nagykövetnek, Dalibor Soldatićnak. Volt ott még rajtuk kívül négy-öt személy, akik telefonálni próbáltak: név szerint Kádár elvtárat keresték. Érdeklődésemmre, hogy miről van szó, elmondták, hogy az épületben van egy halott. Mégpedig egy nagykövetségi alkalmazott, Milenko Milovanov, akit mindenki Limennek becézett. Azután meg is mutatták, hogy hol lőtte be (egy szovjet tankról) az orvlövész az ablakot, illetve hol lőtte fejbe a szerencsétlen férfit, akit így életemben egyszer láttam, tizenöt percre. Holtteste már néhány napja a nagykövetség

123 A *Létünk* 2006. októberi száma alapján.

pincéjében volt, és ezért keresték Kádárt, hogy járjon közben a holttest elszállítását illetően. Különben nekem akkor nem mondták (talán féltek megmondani), később tudtam csak meg, hogy akkor Nagy Imre is az épületben tartózkodott.

Amikor már távozni készültem a nagykövetségről, felhívták a figyelmem, hogy óvakodjak attól a bőr bukósisos orosz tisztől, aki az épület körül ólálkodott, s aki állítólag az említett tank parancsnoka volt. Mikor lementem, szinte belebotlottam a tisztbe, aki az Andrássy úton egy kapualjból lépett elő. Félig szerbül, félig oroszul magyaráztam neki, hogy haza szeretnék utazni, azért voltam a nagykövetségen érdeklődni. Két katona behúzott az épületbe, kiderült róluk, hogy magyarok. Ott egy magyar tiszt elé vezettek, aki kifaggatott, majd amikor a két katona szólt neki, hogy a bórsisos eltűnt, mondta, gyorsan tűnjek el.

Azt követően elhatároztam, hogy majd egy hét távollét után átmegegyek Budára. Sikerült átjutnom nagybátyámhoz, aki már nagyon aggódott, mert nem tudta, mi van velem.

1956. NOVEMBER 9.

Pénteken reggel ismét mehetnékem volt. Nagybácsim le akart beszélni, marasztalt, de mindhiába. A Dunánál a Bem-szobor és a hídfeljáró között tömeget láttam, amely megpróbált átjutni a Margit-hídon, de a géppisztolyos oroszok nem engedtek át senkit Budáról Pestre, a tömeget pedig visszaszorították. Én viszont mindenképpen át akartam jutni a hídon. Az őr mindenkitől követelte az írásos átlépési engedélyt, a „propusk”-ot, de olyan papírja senkinek sem volt. Ekkor gondoltam egyet, átnéztem a zsebeimet, és megtaláltam az újvidéki Szerb Nép-színház és a mi rádiónk közös klubjának belépési igazolványát, amelyen jókora cirill betűkkel ez állt: PROPUSNICA. Ekkor támadt az ötletem, hogy a bal kezemben fogva letakartam az utolsó betűket, vagyis a NICA részt, hogy csak a PROPUS látszott belőle. Elhatároztam, hogy megpróbálok ezzel átjutni a hídon. Odaléptem a szovjet katonához, nagy hangon köszöntöttem, hogy zdravstvuj! És sikerült. Egyedül lépkedtem a hídon, dobogott a szívem, visszafordulni nem mertem, amíg át nem értem...

1956. NOVEMBER 13.

Végül úgy kerültem haza, hogy a jugoszláv konzulátus a rádió útján tette közzé: jelentkezzenek azok, akik ott ragadtak. Jelentkeztem én is. Jegyzékbe vettek, majd 13-án négy busz érkezett Pestre, hogy hazaszállítson bennünket. A tömegben viszontláttam Tomán Lászlót, akivel egész idő alatt nem találkoztam. Beültünk az autóbuszba, jegyzékbe gépelték a nevünket, még hozzá olyan sorrendben, ahogyan a buszban ültünk. Azt mondták, hogy útközben még meg kell állni a Gorkij fasoron, a szovjet városparancsnokság előtt, ahol majd még egyszer ellenőrzik a neveinket. Csak utána indulhatunk haza.

Tománnal beszélgettünk, s elmondtam neki az esetemet az orosz tiszttel. Közben bejöttek a buszba, és közölték, hogy nem mehetünk tovább, mert a névjegyzéket latin betűvel írták, s most az összes nevet orosz cirill betűs gépen kell átgépelni. A buszban voltak fiatalok, házások gyerekekkel és mások. Egy jó órát kellett várunk az átgépelésre, akinek pedig közben ki kellett mennie vécére, azok csak kettesével mehetek ki. Egyszer csak megjelent a bukósisakos orosz tiszt is, aki a lista alapján mindenkinek ellenőrizte az útlevelét, csak az enyémet nem!

Megismert.

Mindenki látta, hogy engem kihagyott. Ki vagyok én, hogy engem kihagy? Ezt nem értette senki a buszban. Gyanús lettem a többieknek. Szerencsére Tomán Lacinak már elmeséltem a napokban történeteket, és ő megnyugtatta őket, hogy már korábban volt alkalmam találkozni a tiszttel.

Déltájban indult el a négy busz Pestről, előttünk és mögöttünk egy-egy páncélcocsi közlekedett. Kecskemétiig kísérték bennünket, onnan Szegedre értünk. Ott nagy érdeklődéssel fogadott a lakosság, csomagot vigyünk az időközben Jugoszláviába menekült hozzátartozóinknak. Én is 4-5 levél továbbítását vállaltam.

Szabadkán szálltam le, onnan Zomborba mentem a szüleimhez, és a náluk levő kétéves fiamhoz, közben telefonon jelentkeztem a feleségemnek is. Utána utaztam csak vissza Újvidékre. A rákövetkező nap nem akartam azonnal bemenni a rádióba, gondoltam, otthon megpihenek. Fél óra múlva azonban már ott volt a rádió küldönce azzal az utasítással, hogy azonnal menjek be, mert Tito nagy beszédet mondott Pulán, azt kell többünknek lefordítani, majd beolvasni.

Így is történt.

MATUSKA MÁRTON (Újvidék) a temerini származású Sörös Imréről

Matuska Márton újságíró. Hírnevét az 1944-es áldozatok történetének feltárásával alapozta meg, karrierje folyamán volt faluriporter, turisztikai újságíró, bírósági riporter is. Az 1956-os történések délvidéki vonatkozásait is tanulmányozta.

A temerini születésű Sörös Imre 15 éves korában, 1947-ben szökött át Jugoszláviából Magyarországra, és Szekszárdon telepedett le. A nyughatatlan természetű fiatalember többször került szembe a Rákosi-rezsimmel. 1953-ban kémtevékenység vádjával ítélték először halálra, de Sztálin halála után a halálbüntetést életfogytig tartó börtönbüntetésre enyhítették. 56 nyarán szabadult, majd a forradalom kitörése után, október végén a Pongrátz Gergely által vezetett Corvin közti harcosok közé csatlakozott. Életének történetét Matuska Márton újvidéki publicista dolgozta fel.

A harcok elején még ő nem is volt jelen, de amikor már keményen folyt a küzdelem, október végén csatlakozott a Pongrátz Gergelyék által vezetett Corvin közti harcosokhoz. A forradalom leverése után látta, hogy neki Magyarországon maradni nem szabad, ki kell szökni a többiekkel Ausztriába. Kézenfekvő volt a határozat, kiment többedmagával, és bekerült az ausztriai menekültek közé. Több táborban is volt, és ott is elég hamar felfigyeltek rá, harcostársai is voltak ott, akikkel már a Corvin közben megismerkedett, és azt sürgette folyton, hogy őt vigyék egy nemzetközi ifjúsági bizottság elé, mert ő iskolába akar menni. Minél messzebb Magyarországtól. Ausztráliába akart vándorolni, ahol majd békén fogják hagyni, és ott járhat iskolába.

Azonban bejárt az újabb körülmény a Márciusban Újra Kezdjük (MÚK) előtti hetekben. Ugyanis az Ausztriába menekült felkelők elhatározták, hogy felveszik a kapcsolatot az állítólag Magyarországon, a Bakonyban még mindig harcoló, és szervezkedő fegyveresekkel. Visszamegy Magyarországra. Keresi az állítólagos felkelőket, s elmegy a Bakony vidékére. Szánkót bérel, lovat fogad, embereket keres fel. A Bakony szélén meg a közepén magányos tanyákon lakó emberekhez kopogtatott be, akiktől tanácsot kért, és információkat a harcosokról, de senki nem tudta összeköttetésbe hozni a felkelőkkel, az állítólagos felkelőkkel. Visszament Ausztriába, de nem

egyedül, mert azért csak felvett kapcsolatot olyan emberekkel, akikkel megbízatása szerint is kapcsolatba kellett lépnie, és akiket kimenekített Ausztriába. Ugyanis indulása előtt az új barátai megkérték: ha Budapestre megy, akkor keresse fel a feleségüket, az anyjukat, gyerekeiket, és vigye magával. És ő kis csapatral tért vissza.

Referált a magyar harcostársainak is, hogy mit intézett, újra visszaküldték. A későbbi vádirat szerint összesen 64 embert menekített így át Nyugatra. Többek között a Pongrátz család sok hozzátartozóját, valamint más, név szerint ismert embereket. Olyan eset is volt éppen a Pongrázékénál, hogy amikor a Gergely kérte, hogy menjen el a bátyja családjához, akkor azt mondta:

– De honnan tudják majd, hogy én nem egy provokátor vagyok?

Akkor a Gergellyel kieszelték valamit, mivel írni nem lehetett, mert ha elkapják és megtalálják nála a levelet, akkor már több bizonyíték nem kell... Hanem a Gergely elmesélte neki, hogy ők odahaza, még amikor nem Budapesten éltek, rettentő rossz vásott kölykök voltak, és erről kaptak egy melléknevet, hogy a „haramiák”. Ilyen melléknevük volt.

Amikor bekopogott hozzájuk, akkor mondta, hogy keresi a Pongrázokat.

– De ki keresi? – kérdezték bentről.

– A „haramiák” egyike – mondta.

Erre megnyílt az ajtó, és beengedték hozzájuk, és együtt elmentek délután négy órakor. Este tízkor a „fogdmegek” körülzárták az egész lakónegyedet, és vitték volna ezeket a Pongrázokat, ha néhány órával korábban a Sörös Imrével el nem mentek volna.

Sörös Imre utolsó hazatérése 57 januárjában történt, és ez végződött tragédiával. A Kelenföldi pályaudvaron már lesték, csapdát állítottak neki, és egy szabályos rendőri akcióval körülfogták, leteperték és elvitték.

Nagyjából mindent tudhattak róla, s nagyon súlyos bűne volt még az is, hogy egy korábbi útja alkalmával egy rádió-adóvevőt is áthozott a határon, amit valahol Bakonyfelvidéken egy erdőben rejtett el. A vizsgálat során meg is mutatta, hogy hová.

A bírósági tárgyalása Budapesten volt, a Fő utcai bírósági és börtönépületben. Hosszú előkészületek után 1958-ban tartot-

ták a tárgyalást. Három nappal a Nagy Imrék ellen először elindított per kezdete előtt zárult le, s akkor született meg a jogerős ítélet. Halálra ítélték és kivégezték.

Fegyverrel a kezében harcolt. Több neves ember is nyilatkozott arról, hogy csakugyan fegyverrel a kezében a Corvin közben volt. Most ennek látható jele is van, a Corvin mozi épületén egy emléktáblán ott van az ő neve is.

GUBÁS JENŐ (Szabadka)¹²⁴

Fül-orr-gége szakorvos, azonban szakmai érdeklődése mellett sokat ír a vajdasági magyarság helyzetéről, a kisebbségi létről, feleségével, Gubás Ágotával együtt a közélet aktív szereplője.

Az 56-os magyar forradalom és szabadságharc történelemformáló hatása a Délvidéken is érezhető volt. A jugoszláv hatalom éppúgy félt az esetleges változásoktól és megmozdulásoktól, mint a szomszédos országok kommunista vezetői, ennek ellenére mégsem voltak olyan kegyetlen atrocitások, mint például Erdélyben vagy Kárpátalján. A kommunista hatalom részéről azonban itt is tapasztalható volt a magyarság megregulázása. A sok zaklatás, betiltás közül talán az egyik legfájóbb intézkedés volt a belgrádi József Attila Magyar Kultúregyesület (népszerű nevén a Kör, csúfnevén az Ökör) bezárása.

Ez az egyesület (visszaemlékezések alapján) 1950-ben alakult a Tito marsall utca 2. számú épület udvari helyiségében. A szervezők között többek között ott volt dr. Sztáncsics András, Nádor Kató (aki egy időben a szabadkai Népszínháznál dolgozott), Bonner Ferenc százados, régi spanyol harcos, Süli Miklós (aki később Nyugatra távozott, és soha többé nem tért haza) stb. A Körnek hivatalosan az volt a célja, hogy a Belgrádban élő magyarság művelődési igényeit szolgálja, de valójában a hatalom így tudta legbiztosabban és legeredményesebben szem előtt tartani az esetleg rebellis viselkedést tanúsító magyar egyetemistákat. Ezt az intézkedés is megerősíti, amelyet 1952 őszén a Jugoszláv Kommunista Párt városi pártbizottsága rendelt el azoknak a magyar egyetemistáknak, akik tagjai voltak a pártnak. Ugyanis azt közölték velük, hogy fel-

124 A 2002-ben Szabadkán elhangzott előadásának a kézírata alapján.

szabadítják őket minden más párttevékenység alól, egyedül az egyesület működtetése és irányítása lesz a feladatuk. Annak ellenére, hogy a tagság nagy többsége csak szórakozni, művelődni, találkozni járt a Körbe, azért néha akadtak politikai viták is. A helyiségek bérletét, a fűtést, a villanyszámlát, a takarítást, tehát a működéssel kapcsolatos kiadásokat az állam fizette. Ez is azt bizonyítja, hogy az egyesület a kommunista hatalom felügyelete alatt állt, ellentétben a korábbi magyar művelődési egyesülettel, amely a két világháború között működött Bolyai Farkas néven. Ez utóbbit ugyanis az itt élő magyarság tehetősebb tagjai alapították és tartották fenn annak érdekében, hogy pótolják a trianoni tragédia után elmenekült magyar értelmiséget, felneveljenek egy olyan vezető réteget, amelyik méltón képviseli majd a magyar érdekeket. Nem kétséges, hogy ilyenfajta szervezetet a titóista kommunista hatalom nem tűrt volna meg. Ennek ellenére a József Attila Magyar Kultúregyesület nagyon fontos intézmény volt, hisz az idegen környezetben egy kis magyar szigetet képezett, az otthon egy darabját jelentette, ahova találkozni, szórakozni, művelődni, magyar szót hallani járt egy kis magyar közösség.

A helyzet 1956 őszén azonban megváltozott. Korábban a Körnek nem volt semmilyen kapcsolata a belgrádi Magyar Nagykövetség Rákosi-féle személyzetével. A Tájékoztató Iroda korszakában az kész öngyilkosság lett volna. Az 56-os oldódás idején viszont már néhányan bemerészkedtek a követségre, főleg sajtótermékért, és a követség tagjai is be-benéztek az egyesületbe. A forradalom idején már menekülteket is befogadott, istápolta a Kör, sőt egy Barnabás keresztnévű menekültre (a teljes nevét nem sikerült felkutatni), azzal a magyarázattal, hogy minden egyetemistának számtalan elfoglaltsága van, ami igaz is volt, a Kör ügyeinek az intézését is rábízta. Persze a tagság lelkesedését sem sikerült eltitkolni. Akinek nem volt rádiója, ide járt információszerzésre. És ez lett a Kör veszte. Mivel a besúgóhálózat működött, a vezetőség egyes tagjait, s a tagság közül a lelkesebbeket beidéztek az UDBA-ba (Uprava državne bezbednosti, Állambiztonsági Ügyosztály), és az anyagi támogatást is teljes egészében megszüntették.

Ezzel a Kör működése lehetetlenné vált, a költségeket nem tudta megtéríteni, és a januári szemeszteri szünet után lakat került a bejáratra. A tényleges okokat és az intézkedések valódi

folyamatát mind a mai napig nem lehet kideríteni. Eerre csak akkor derülhet fény, ha majd megnyílnak a levéltárak. Az viszont nem kétséges, hogy az 56-os eseményeknek döntő szerepük volt az egyesület bezárásában. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a zágrábi Ady Endre Magyar Művelődési Egyesület átvészelte ezt a tragikus időszakot, és mind a mai napig működik.

A Kör megmentésére, illetve a tevékenység újbóli megindítására tett minden kísérlet kudarcba fulladt. Évekig próbálkozott egy lelkes egyetemistacsoport Bartók Béla néven újjászervezni az egyesületet, még egy „spanyol harcost” mint megbízható párttagot is bevontak a munkába, ám a hatalom különböző kifogásokra hivatkozva mindig meggátolta az alapítást, de ez már egy másik történet.

Nagy veszteség volt ez a Belgrádban élő magyarság számára. A Kör hiányát évekig oly módon igyekeztek pótolni, hogy minden pénteken egy kiválasztott kávéházban összejöttek az egyetemisták. Ezek voltak a pénteki találkozók. Sajnos sűrűn kellett a találkozóhelyet váltogatni, mivel rövid idő elteltével a kávéházak vezetősége nem nézte jó szemmel az ilyenfajta összejöveteleket. Évek múltával pedig, amikor az Újvidéki Egyetem számtalan új karral gyarapodott, és a délvidéki magyar egyetemisták szívesebben választották Újvidéket, a megcsappant belgrádi magyarság már nem volt képes vállalni ezt a küzdelmet, és az egyesület újrászervezésének reménye végképp szertefoszlott.

KASLIK PETER (Nagybecskerek–Kanada)¹²⁵

1956-ban tizenhét éves bentlakó diák voltam Nagybecskereken (Délvidék – egykori Magyarország, egykori Jugoszlávia, [egykori] Vajdaság Autonóm Tartomány). Vasárnaponként dél körül a belvárosból hazafelé menet a Magyar utcában, ahol laktam, a nyitott ablakokon át egyöntetűen végig lehetett hallgatni a budapesti Kossuth vagy Petőfi rádió egy-egy teljes műsorát. A kora esti diáktalálkákhoz a Szív küldi szívnek szívesen műsorszámainak a nyitott ablakokon átszűrődő dallamai szolgáltatták a háttérzenét, éjjelente pedig Wolf bácsi, a házigazdám csukott ablaknál a Szabad Európa vagy az Amerika hangja műsorát hallgatta a sötét szobában.

125 Kézirat alapján.

Az ötvenhatos eseményekről először a Kossuth rádióból értesültünk. Az egész város magyar lakossága óráról órára szívszorongva követte az eseményeket. Mielőtt rátérnénk ötvenhat örökségének tárgyalására, elevenítsük fel röviden ötvenhat eseményeinek fő állomásait a magyarországi rádióadások tükrében!

Délután jártunk iskolába. A magyarórákon október 23. és november 4. között Ady Endre magyarságtudatával kapcsolatban minden nap arról volt szó, hogy a magyar költészet és irodalom a nemzet megmaradásában való irracionális, de éltető hiten alapszik. A nemzeti megmaradás a nemzet szabadságának és önállóságának függvénye. A magyarok szabadságharcikat mindig a mérhetetlen túlerővel szemben vívták. A nemzeti megmaradásban való irracionális, de éltető hit minden klasszikus magyar író műveiben megtalálható. Ez annak tudható be, hogy rokontalan nép vagyunk, ezzel pedig szorosan összefügg az a sorozatosan megismétlődő tragikus történelmi tapasztalat, hogy a magyarokat a szabadságért vívott harcaiban soha nem támogatta senki. Tanárunk Illyés Gyula *Magyarok* című könyvéből olvasott fel erre vonatkozó idézeteket: „...A magyarság magatartása valóban ilyen. Létét vakmerő harcainak köszönheti. ...Történelmünk nem logikára oktat. Arra oktat, s ez benne a vigasztaló és magasztos, hogy a nemzetek életében olyan fogalmaknak is van értelme, mint bátorság, merészség, ideákhoz való ragaszkodás. Ezer esztendőket még a népek is csak csodák révén élhetnek: főnix mintájára.”

Házi feladat: A magyar nemzeti megmaradás kérdése Ady Endre költészetében. Ezzel a dolgozattal a mai napig adósa vagyok magyartanáromnak.

Hétfő, november 5. Ambrózy tanár úr a legjobban szaváló osztálytársunkkal felolvastatta Tompa Mihály *A gólyához* című versét, amelyet én akkor hallottam először, de azóta sem felejtettem el. Néma csend volt. Az egészben csak az volt különös, hogy az „öreg Ambrózy” akkor a némettanárunk volt, és németóra helyett magyarórát tartott.

Két év múlva leérettségiztem, majd Belgrádba kerültem, ahol a közterekre felállított hangszórókból szerb pásztorénekek véget nem érő egymásutánjai töltötték meg az utcákat. 1962-ben diplomáztam, és utána körülöttem már „az élet csörtetett”.

JUGOSZLÁVIAI MENEKÜLT-TÁBOROK

BARÁTH KÁROLY (Szabadka–Hajdújárás)¹²⁶

A II. világháború után a szabadkai városvezetés őt nevezte ki a hajdújárasi és királyhalmi szövetséget igazgatójává. Az 56-os menekültek érkezésekor ő vezette az említett két településen kialakított befogadóközpontot.

1956. október 23-ával kezdeném. Akkor a hajdújárasi szövetséget vezetője voltam. Magyarországról a röske–horgosi határátlépőn bejött vagy hat-hét kamion is, elsősorban üzemanyagért. A forradalom első napjaiban Szabadka városa egy háromtagú bizottságot nevezett ki, amely bizottságnak az volt a feladata, hogy a Magyarországról jövő magyar állampolgárok kérésének tegyen eleget. Elsősorban üzemanyagról volt szó. Ennek a bizottságnak a tagjai Mernyák Ferenc (elnök), a Járási Népbizottság alelnöke, Paroški Kamenko, a Jugopetrol igazgatója és én voltunk. Az üzemanyag átadása a gyakorlatban úgy működött, hogy a jugoszláv határközegek megkapták a mi szövetségetünk telefonszámát. Rendszerint engem értek el, mert úgy szerveztem meg. A magyar határközegek ezeket a kamionokat átengedték, utána beállítottuk őket itt Szabadkán, a Jugopetrol lerakatába, feltöltöttük üzemanyaggal, és megindultak vissza. Az idő alatt, amíg a magyar forradalom zajlott, naponta jöttek át, és az üzemanyagon kívül talán egy-két esetben cukrot is kértek, amit kaptak is, díj- és bérmentesen. Hozzá kell tennem, hogy szinte minden magyarországi csoport élesztőt is kért. Úgy látszik, akkor Magyarországon nem volt élesztő. Egy esetben meg az történt, hogy a kecskemétek hoztak 60-70 kis telefonközpontot, hogy ők is adjanak valamit nekünk, de mondtuk, hogy nem kell semmit sem hozniuk, hogyha kell nekik az üzemanyag, akkor csak jöjjenek.

Menekültek nemcsak a forradalom leverése után érkeztek, hanem a forradalom idején is, csak hogy azok a magyar Államvédelmi Hatóság tisztjei voltak. Közülük 18 ÁVH-s a Szabadka melletti Palicsfürdőn volt elszállásolva. Ők október 31-én jöttek, köztük volt Vörös Balogh István is, aki a forradalom előtt Csongrád megye rendőr főkapitánya volt. Velük a jugoszláv

126 A szerző 2006-ban készített interjúja alapján.

belügyi szervek és az UDBA különböző rangú tisztjei beszélgettek el. Felügyeletükkel engem bíztak meg, mivel mindkét nyelvet kiválóan beszéltem már akkor is. Ők a forradalom levereése után visszamentek Magyarországra, s a közben megalakult új magyar kormány visszaállította őket előző munkakörükbe.

November 4-e után, amikor megindult a menekültáradat, Stipan Marušić, akkori szabadkai polgármester irodájában, a Nemzetközi Vöröskereszt és az ENSZ képviselőjének jelenlétében a szövetségi belügyminisztériummal írtam alá szerződést, minek értelmében a szövetkezetem fogadja, elszállásolja és ételmezi a magyar menekülteket. Abban is megállapodtunk, hogy minden személy ellátásáért napi 1,72 amerikai dollárt kap a szövetkezet.

Ezután a hatáskörünkbe tartozó területen a menekültek számától függően, 5–9 ideiglenes befogadó központot létesítettünk. A hadseregtől kaptunk lepedőt, pokrócot, mi pedig a saját vágóhidunkon vágtuk le és dolgoztuk fel a sertéseket, hogy megfelelő mennyiségű étellel lássák el a több mint 5000 kiéhezett menekültet. Saját pékséggel is rendelkezünk. Voltak közöttük „civiliek” is, de többen közülük a fegyveres harcokban is részt vettek. Volt olyan nap, amikor csak hárman-négyen jöttek, de volt olyan is, amikor egyszerre több százan. A jugoszláv határőrök nem akadályozták a menekültek „illegális” határátlépését, sőt segítettek: megmutatták nekik, hogy hol található az legközelebbi állomás, ahol majd befogadják őket.

Ezekben az átmeneti táborokban a családok együtt maradhattak, de külön helyiségekben szállásoltuk el az egyedülálló nőket és férfiakat. Minden táborban egy rendőr ügyelt, de a bentlakók mozgását nem korlátozták, szabadon járhattak-kelhettek. Két általános orvos is a rendelkezésükre állt.

Hétvégeken a falubeliek néhányukat meghívták magukhoz vendégségbe. A helyi mozikban a menekültek külön kérésére szinte minden nap westernfilmeket vetítettek, mivel akkor Magyarországon nem láthattak ilyen alkotásokat.

A menekültek nyilvántartásba vételét a belügyi hatóságok egy 18 kérdésből álló kérdőív kitöltésével végezték. A táborokban minden délelőtt egy hirdetőtablára kifüggesztették, mely ország hány magyar menekültet fogad. Mivel a miénk átmeneti tábor volt, innen teherautókkal, autóbuszokkal, vonatokkal szállították tovább őket. Egyszer Királyhalmán egy

egész szerelvényt megtöltöttek azokkal, akiket a Fiume fölötti Gerovo táborba szállítottak. Akik valamilyen ok miatt itt maradtak, később a szerbiai Vrnjačka Banjára, Mataruška Banjára és más gyógyfürdőkbe kerültek. Később őket meg is látogattam ott. Emlékszem, hogy ott is találkoztam azokkal a 15 év körüli diáklányokkal, akik szüleik tudta nélkül jöttek át a határon Dunaharasztriból. Mataruška Banján már nagyon hiányzott nekik a családjuk, mentek volna haza. Megkértek, segítsek nekik visszatérni. Kapcsolataim révén természetesen ezt megtettem. Hogy szerencsésen hazatértek, azt onnan tudom, hogy a hatvanas évek elején, amikor egy gyümölcsszállítmányról írtam alá egy zágrábi cég számára szerződést egy budapesti céggel, kilátogattam Dunaharasztriba is. Ott találkoztam a diáklányok szüleivel, akik nagyon hálásak voltak nekem, mivel segítettem nekik akkor, amikor lányaik bajban voltak.

Számos érdekes személlyel is találkoztam ezekben a napokban. Egyik nap 60-70 fős csoportot fogadtam, amikor egy magas, katonanadrágot viselő férfi elébem állt, és katonás magabiztossággal közölte, hogy ő Maléter Pál, a Nagy Imre-kormány honvédelmi miniszterének a szárnysegédje, s a szerb belügyi hatóságok vezetőivel akar azonnal beszélni. Természetesen teljesítettem ezt a kérést, összehoztam a találkozót, de a szárnysegéd sorsának későbbi alakulásáról már nem tudok.

Meg kell még említenem azt, hogy amikor kiürültek a hatáskörömbé tartozó táborok, s a szövetséget ismét termelni kezdett – addig minden a menekültek minél jobb ellátásának volt alárendelve – az anyagiak is terítékre kerültek. A szerződésben szereplő fejenkénti napi 1,72 dollár negyedét voltak csak hajlandók az itteni hatóságok kifizetni, mondván, ennyi bőven elég. Nem volt mit tennünk, a szövetséget nevében bepeleltük a szövetségi illetékes szerveket. Nagy merészség volt ez akkor! Viszont a pert megnyertük, s a nekünk járó összeget az utolsó centig meg is kaptuk.

Hogy mi történt általában a magyar disszidáltakkal? Hát csak egy dolgot említek meg. 1958-ban megbeszéltük a feleségemmel, hogy kimegyünk Brüsszelbe, a brüsszeli világtárlásra. A feleségem ezt lelevelezte a Belgiumban, elsősorban Liège-ben élő magyar disszidáltakkal. Ők tudták, hogy mikor érkezünk meg, s a brüsszeli vasútállomáson vártak. Több száz magyar menekült várt ránk. Nagyon megköszönték azt, aho-

gyan viselkedtünk velük, és mindenki sírt. Most el kell, hogy mondjak valamit: 1958. augusztus 19-e. Mondták nekem a magyar menekültek vezetői: „Karcsi, ekkor meg ekkor legyetek itt meg itt!” Életünkben először voltunk Brüsszelben, hát akkor ők elvitték bennünket Szovjetunió nagykövetsége elé. És ott a Szovjetunió nagykövetségén megjelent több ezer vagy talán ezer magyar disszidált, és megindult a nagykövetség épületébe. Az ott állomásozó belga rendőrök nagyszerűen teljesítették a kötelességüket: félreálltak. A magyar menekültek beözönlöttek, kipakolták a nagykövetség berendezését az udvarra és felgyújtották. Én jelen voltam, én ezt láttam. Senki sem sérült meg egyik oldalról sem, nem bántottak senkit, csak hát kipakoltak... Egy órával később ugyanezt megcsinálták a magyar nagykövetség előtt is. Másnap, a világkiállítás napján a szovjet és a magyar pavilont a katonaság vette körül, és őrizték az épületeket. A demonstrálók közül sokan voltak, akik az én vezetésem alatt álló hajdújárasi és királyhalmi befogadóközpontban voltak menekültek.

HORVÁTH MÁTYÁS (Hajdújárás)¹²⁷

Horváth Mátyás 1953. szeptember 15-én, miután a hadseregből leszerelt, kezdte meg tanítói pályafutását Királyhalmán. A település Szabadka mellett, a Horgosra vezető nemzetközi út mentén helyezkedik el, mindössze 2-3 km-re a magyar országhatártól.

Tanítóként minden december 22-én, a Jugoszláv Néphadsereg napján látogatást tett diákjaival a királyhalmi határórházba. Akkor személyesen is láthatta, milyen intézkedéseket fogantatosítottak a határ túlsó oldalán, azaz látta a műszaki zárat: a háromszoros, sűrű drótakadályt, amelyek között aknamezőt létesítettek. Céljuk ezzel a határzárral a zöldhatáron való átlépés ellehetetlenítése volt. Ezt a határzárát 1956-ban felszedték.

1956 őszén felgyorsultak az események Magyarországon. Ezek hatására gyakoriak lettek a faluban az értekezletek. A vezetőség igyekezett tájékoztatni bennünket a szomszédos országban zajló eseményekről. Természetesen az információk sajátos értelmezést kaptak. Odaát az egyébként sem kifogástalan

127 A *Bácsország* 2006. októberi száma alapján.

lakossági ellátás még nagyobb hiányokat mutatott. Eltűntek az üzletekből a létfenntartáshoz elengedhetetlen árucikkek. Október folyamán a magyarországiak tudatosan kezdtek átjönni Királyhalmára a zöldhatáron, hogy létfontosságú árucikkeket vásároljanak. A belügyminisztérium szervei hamarosan tudomást szereztek erről a dolgról. A helyi boltok jóváhagytak egy költségkeretet a szomszédok vásárlásaira, a belügy emberei pedig igyekeztek elbeszélgetni a bevásárlókkal, elsősorban az orosz katonai egységek érdekelték őket.

Tudniillik mind az ország hivatalos szervei, mind a lakosság attól félt, hogy ha Magyarországon a forradalom leverése érdekében bevetik a szovjet csapatokat, megeshet, hogy egyúttal lerohanják Jugoszláviát is...

A rendőrség megkért, hogy néha tolmácsként vegyek részt ezeken a beszélgetéseken. A hivatalos szerv megkérdezte a bevásárlót, vannak-e orosz katonák, tankok a határ közelében. Milyen tankokat látott? Az illető azt válaszolta, hogy vannak hát, de hogy milyenek azt az apja f... tudja. Az egyik átment a helyi ipari vasút sínjein, és szétnyomta azokat. No elképzelhető, hogy nem felderítő harckocsikról volt szó!

A magyar forradalom leverését követően elindult a határ menti Királyhalmára is a magyar menekültáradat.

A szovjet csapatok harci tevékenységét hallottuk, láttuk is. Éjszakánként a tüzérségi ütegek torkolattüze idelátszott, a robbanógránátok moraja idáig hallatszott. Megjegyzem, hogy abban az évben nyáron a faluban fölszámolták a rendőrállomást. Csak Horgoson és Palicson volt rendőr, akár napjainkban. Ez 18-20 kilométeres távolságot jelent. A szovjet csapatok elől menekülő harcoló magyar alakulatok hiába jöttek át katonai alakzatokban, nem találkoztak rendőrökkel. Sokszor a helybéli lakosokat kellett megkérdezniük, hogy hol találnak rendőrséget. S így, szakaszokba szerveződve, fegyveresen vonultak az E5-ös úton Palicsig vagy Horgosig. Látványuk csak fokozta az emberekben a szorongást. Mi lesz velünk? – kérdezték önmaguktól. Ugyanis úgyszólván senki sem látta volna szívesen ismét az orosz katonákat. Az 1944–45-ös jelenlétük még élénken élt az emlékezetükben.

Voltak azonban kivételek. A jugoszláv határőrök új páncélsisakot kaptak elől nagy ötágú vörös csillaggal. A szomszéd falu egyik öreg dobrovoljac lakója este összetalálkozott a járőr-

rel ebben az új pánccsisakban. A katona nyakába borult, s azt zokogta: Végre itt vagytok, testvéreink!

November közepén éjnek idején a lakáson felzörgettek. A palicsi menekültügyi bizottság két tagja jelent meg nálam. Utasítottak, hogy reggel 8 órára az iskolaépületet és a szövetkezeti otthont tegyem alkalmassá 180 menekült befogadására.

Akkor a két tantermes új iskolában tanítottunk. A szövetkezeti otthon színpad és mozi volt öltözőkkel. Az utasítás szellemében siettem fölébreszteni az iskolaszolgát. Vele jött lánya is, hogy a tantermekből eltávolítsuk a padokat. Amikor a tantermek kiürültek, János bácsit, az iskolaszolgát átszalasztottam szalmáért az állami gazdaságba. A szövetkezeti otthon esete bonyolultabb volt. A nézőtéren rögzített ülőhelyek voltak, tehát nem teríthettük be szalmával. Csak a színpad és az öltözők jöhettek számításba. Ezekben a helyiségekben a kulisszákat, leltári tárgyakat egy helyre hordtuk, s utána jöhetett a szalma. Az állami gazdaság igazgatója Kádár Ernő volt. Őt pedig arra utasították, hogy 180 személy élelmezését szervezze meg.

8 órakor valóban megérkezett három autóbusz a menekültekkel. Életkoruk szerint volt köztük gyermek, kamasz, felnőtt személy. Java része fiatal volt. Amint leszálltak, csoportosan bevezettük őket a kijelölt helyiségekbe. Itt azonban azonnal jelentkeztek problémák.

Az iskolában, az otthonban nem volt vizesblokk! A gyermekeknek az ivóvizet egy kannában hordtuk a közeli ártézi kútról. A tantermekben 1-1 lavór volt található tisztálkodási céllal. Az udvar végében állt a szokásos falusi WC két fülkével, vízdével. A menekültszállítás után a meghűlt emberek a szükségletüket akarták végezni. Erről mi gondoskodtunk, és működött is, amíg a menekültek nálunk tartózkodtak.

Az étkeztetésüket az állami birtokon szerveztük meg. A tanácsterem szolgált ebédlőül. A birtok személyzete csak szüreti bálra vagy hasonló ünnepségre főzött addig. Nem voltak tehát fölkészülve ilyen nagyszámú személy rendszeres étkeztetésére. A nyersanyaggal nem volt baj, mert a birtoknak nagy tehenészete volt, tehát tejtermékekben nem volt hiány, ám az egyéb élelmiszerek elkészítése ott is gondot jelentett.

Az iskola tőzsomszédságában volt a szövetkezeti bolt. Meg kell jegyezni, hogy a falu egyetlen üzlete volt, tehát a lakosság mindennapi szükségleteit csak itt elégíthette ki. A mene-

kültek pár nap múlva, mikor egy kissé már megszokták az új környezetet, s nem kellett semmiféle zaklatástól tartaniuk, át-átballagtak az üzletbe.

Boltunk semmiben sem különbözött a többi fél évszázaddal ezelőtti falusi vegyesbolttól. Királyhalmának akkoriban kb. 2000 lakosa volt, s ezeknek kellett a mindennapi szükségleteit kielégítenie. Figyelembe kellett venni azonban az akkori nehézkes közlekedést is, tehát nem lehetett minduntalan beugrani a városba egy-egy árucikkért. A szövetkezet vezetősége figyelembe vette mindezt, amikor az az áruellátásról gondoskodott. Azokban a vegyesboltokban gondoskodni kellett a földműveléssel, falusi étellel kapcsolatos igényekről is. Ezért kapható volt elemi vásáru és néhány textilféléség is az üzletben. A textíliák közül csak méterárut találhattunk, azaz gyolcsot, kékfestőt és hasonlókat.

Számomra az volt a meglepő, hogy a boltba bátoritanul átsétáló menekültek nem győztek csodálkozni a nagy választékon és árúbőségén. Különösen az asszonyok áradoztak. Szerintük a magyarországi városok áruházaiénál is bőségesebb volt a kínálat.

Én naponta 10-12 órát töltöttem velük. Az a felfogás vezérelt, hogy jelenlétemmel valamiképpen meg kell nyugtatnom őket. Ezért gyakran én is átsétáltam a boltba, ahol elbeszélgettem az érdeklődőkkel.

Egy alkalommal a következő beszélgetésre lettem figyelmes a bolthelyiségben:

– Anyu, mi az a piros ott a pulton? – kérdezte az édesanyját egy 8-9 éves kisfiú.

Az anya követte a gyermek tekintetét, majd így válaszolt:

– Az, kisfiam, gyümölcs, narancsnak hívják.

A fiú tehát először látott déligyümölcsöt, narancsot! Még a nevét sem tudta! Jómagam az ámulattól szólni sem tudtam, csak azon töprengtem, hogy egy évtizeddel a háború befejezése után milyen állapotok uralkodhattak a szomszéd országban.

Az iskolaépületben a két tantermen kívül volt még egy tanítólakás is. Itt lakott Papp Irén tanítónő a férjével, Ferencel. Az áldatlan egészségügyi körülmények sok asszonyt arra kényszerítettek, hogy összeismerkedjenek a lakókkal. Egy bizonyos idő után már megkérték őket, hogy nagy fazekakban a konyhájukban vizet melegítsenek a tisztálkodáshoz. Míg a víz

melegedett, folyt a beszélgetés, a panaszáradat a magyarországi gazdasági-politikai helyzetről.

A menekültek nem voltak rendőrségi felügyelet alatt! Mi, helybeliek gondoskodtunk elemi szükségleteikről. Ők pedig türelmesen várták, hogy a hatóság mit intéz az érdekükben. Királyhalmán több mint egy hónapig tartózkodtak, majd a többiekkel együtt zömüket az üres dalmáciai szállodákba szállították.

Az új ismeretségeket igyekeztem kihasználni arra a célra is, hogy kielégítsem kíváncsiságomat a menekülés okát illetően. Rengeteg fiatal volt közöttük, tizenéves, többségében lány. Ők feltevésem szerint fegyveresen nem vehettek részt a forradalomban. Kérdéseimre azonban nem kaptam egyenes választ, mi indította őket a menekülésre. Olyan elképzelés alakult ki bennem, hogy a tömegpszichózis hatására indultak útnak.

Mi is számtalanszor hallottuk a rádióban, hogy Magyarország a vas és acél országa. Valószínűleg ez vezérelte a jugoszláviai jelentős bányá- és fémipari üzemeinek vezetőségét, hogy küldöttük útján agitációt folytassanak a menekültek között. Megfelelő végzettségű, nagy tapasztalatú szakembereket keresnek, főleg mérnököket. Nincs tudomásom arról, hogy a helyi menekültek között találtak-e a célra alkalmas személyt, vagy valaki munkát vállalt volna valamelyik üzemben. Királyhalmán egyetlen négytagú család telepedett csak le.

Amikor a Kádár-kormány megszilárdult, állami beleegyezéssel küldöttségek érkeztek Magyarországról. Ezek sorra járták a menekülttáborokat. Hozzánk is érkezett ilyen küldöttség. Többször megisméltődött a látogatásuk, mert sikertelen volt küldetésük célja. Ugyanis igyekeztek meggyőzni a menekülteket, hogy térjenek vissza hazájukba. Azzal vigasztalták őket, hogy nem lesz semmi bántódásuk, ha nem vétettek a törvény ellen. A bizottsági munka mögött egy kimondatlan szándék állt: Borítsunk fátylat a múltra! A menekültekben azonban frissen éltek a forradalmi mozgalom eseményei és a malenkij robot rettegetése, valamint egyéb tortúrák, amelyeket el kellett szenvedniük. Innen, Királyhalmáról, tudomásom szerint senki sem tért vissza hazájába, annak ellenére, hogy – mint előzőleg említettem – többször igyekeztek meggyőzni a vendégeinket.

CIRKL RUDOLF (Zombor)¹²⁸

A zombori magyarság egyik kiemelkedő személyisége, a forradalom leverése után oda menekült több száz magyar megsegítésében is részt vett.

Emlékszem ezekre a napokra, vérzivataros idők lévén, mi is átéreztük ezt, különösen akkor, amikor a menekültek áradata megindult felénk. Próbáltunk mindent megtenni, hogy segítsünk nekik, többek között az elhelyezésük terén, de természetesen az állam, a hatóságok is gondoskodtak róluk. Nem ugyanazon a helyen volt az étkezésük, ahol megszálltak, ahol az elszállásolásuk volt, de meg volt oldva ez a kérdés is. Étkeztetésük itt a zombori Kaszinóban, az akkori Petőfi Sándor Kultúregyesület épületében, de a horvát kultúregyesület épületében is zajlott. Mindkét épületre szükség volt, mert több százan voltak. Elsősorban ebédre jöttek, de reggelit és vacsorát is biztosítottunk számukra, sőt napközben is sokan itt tartózkodtak, mert igyekeztünk alkalmi programokkal, szórakozással elvonni a figyelemet gondjaikról, bánatukról, kicsit enyhíteni, ami ezeket az embereket érintette az egész ügyben. Nem utolsósorban az akkori hatóságok gondoskodása mellett a lakosság is kivette a részét, itt meg kell mondanom, hogy nem csak a magyar lakosság, nemzetiségtől eltekintve mindenki maximálisan próbált segíteni úgy, hogy enyhítsen az emberek idegállapotán. Mi magyarok, az anyáink, nagyanyáink olyan akciókat indítottak, amit a hatósági szervek nem tudtak megoldani. Gondolok itt a tisztálkodásra, a higiéniára, fogkrémek, szappan, törülközők stb. biztosítására, és nem utolsósorban a cigaretta beszerzésére. Igyekeztek az emberek odahaza régi, hagyományos süteményeket készíteni, amit a hatóságok nem tudtak biztosítani. Ők megszervezték a konyhákat, a menüt, a lakosság pedig a maga módján igyekezett valamilyen formában minél otthonosabbá tenni a körülményeket, minél közelebb hozni minden formában a támogatást, segítséget.

A magyar forradalmárokat más módon is igyekeztek segíteni. Volt egy szódagyáros, Reffle László, Laci bácsink, volt egy vegyészmérnökünk, Kolarić Gábor, volt egy Pál Sándor nevű ügyvédünk – sajnos már mind elhunytak. Hoffman László

128 A 2006-ban vele készült interjú alapján.

igazgatója volt egy festő-mázoló cégnek. Ők minket, fiatalokat megpróbáltak beszervezni. A baráti körömmel megbeszéltük, hogy ha szükség van ránk, akkor a magunk módján segítünk. Éjjel-nappal hallgattuk a Szabad Európa Rádiót, meg kontaktusban voltunk a menekültekkel, és sok mindent sikerült megtudnunk a szovjet megszállást követő magyarországi helyzetéről. Szervekedtünk! Méghozzá úgy, hogy Reffle Laci bácsinál voltak a találkák, ilyen korombeliek, katonakötelezettség előtti 18-20 éves korú fiatalok. Olyannyira ment a dolog, hogy megszerveztünk egy szabadcsapatfélét, már nevet is talált neki Refle Laci bácsi: Schweidel József százada. Átmentünk volna – csúnya kifejezéssel vagy nem – a muszkáktól megszabadítani magyar testvéreinket. Ha kell az életünk árán is, nagyon melegen benne voltunk, fiatalok voltunk. Amikor megtörtént a katasztrófa, az egész dolog véget ért, akkor meggondoltuk, de nem volt könnyű lebeszélni bennünket, hogy gyerekek, nem lesz sajnós belőle semmi, mert a biztos halálba mentek. Már a határ átlépése után végünk lesz. Ez illegális szervezkedés volt, ezt meg kell mondani, ez olyan dolog volt, hogy illegálisan léptük volna át a határt, úgy mentünk volna át. Azonban a közvetlen közelemben levő barátaim közül bizony egynéhányan át is mentek. Később, amikor a szovjetek teljes győzelmet arattak, sikerült nekik is a magyar menekültekkel Nyugatra távozni.

MOJZES ANTAL (Bajmok)¹²⁹

Mojzes Antal a magyar menekültek érkezésekor tanítóként dolgozott az országhatárhoz közeli Bajmokon. Részt vett a településre érkező menekültek elszállásolásának megszervezésében, és ügyes-bajos dolgaik intézésében is. A későbbi években helytörténészként is foglalkozott a bajmoki események feltárásával.

Az országhatár felügyelete jugoszláv oldalon Jovo Repac parancsnok határőrszázlójára volt bízva. A szóban forgó terület magába foglalta Csikériát és Tavankútot, a Kunbaja–Bácsalmás–Madaras–Katymár határvonalat és a regőcei kataszteri község kezdetét. Őrházak álltak Tavankútnál és a Bajmok–Bácsalmás határátkelőnél, közel az úgynevezett Sári-dűlőhöz. Mindenütt

129 Az '56 és Délvidék című könyv, a szerző 2006-ban vele készített interjúja és a *Bácsország* 2006. októberi száma alapján.

20-25 katona állomásozott. A határőrházaknak telefonösszekötése volt a madarasi kaszárnyával és a Bajmokon levő zászlóaljparancsnoksággal. Bajmokon az 1952-es népszámláláskor 11 000 lakosa volt, ennek 42%-a vallotta magát magyarnak, a többi fele-fele arányban volt szerb és horvát, bunyevác.

A határ közvetlen közelében lakó Garajszki Sándorék, mint a többi tanyasiak, már a forradalmi események kezdetén észrevették, hogy az országhatáron járőröző határőrök között enyhültek a viszonyok. Garajszkiék tanyája abban a százméteres övezetben volt, amelyben kizárólag a katonák járhattak, járőrözhetek. Egyik alkalommal, véletlen folytán, tanyájukra bement előbb két magyar, majd két jugoszláv határőr. Beszélgetni kezdtek, Garajszkiék voltak a tolmácsok. Ilyesmi addig nem fordult elő. Cigaretázás és egy kis pálinkázás után visszatértek járőrözni. Aztán más határőrök is bementek a tanyára beszélgetni. Egy ilyen alkalom után a jugoszláv határőrök két magyar kollégájukat bekísérték a kaszárnyába, de rövid idő elteltével teljes felszerelésükkel együtt elengedték őket. Ilyen esetek a későbbiek során is előfordultak, mindaddig, míg a magyar oldalon meg nem szigorították a határszakasz őrzését.

A magyar állampolgárok menekültáradata a forradalom leverése után kezdődött, azaz 1956 novemberében. Stefánovics Antalék a Versányszki-dűlőn laktak. Ő úgy emlékszik vissza, hogy nagyon hideg, esős éjszaka volt, amikor Madaras felől emberek érkeztek a tanyájukhoz, egy hattagú család. Meg voltak rémülve. Afelől érdeklődtek, hogy hol vannak. Amikor a tanyatulajdonostól megtudták, hogy Jugoszláviában, megkönnyebbültek. A háziaktól kaptak azonnal teát, ételt és pihenésre helyet. Nem sokkal ezután újabb csoport érkezett a tanyára. Rövid beszélgetés után folytatták útjukat. Csak kucsmát (sapkát) kértek a háziaktól.

A már említett Garajszki Sándorék is úgy emlékeztek vissza, hogy az első menekültek 1956 novemberében érkeztek hozzájuk a szállásra. Az első csoportban 8-10-en lehettek, ők reggel érkeztek. Ezeket az embereket csakúgy, mint az utánuk következőket is, a kaszárnyához irányították. Ott be kellett diktálniuk adataikat, illetve igazolniuk kellett a kilétüket. Egy alkalommal a szintén tanyán élő Ive Lebovičhoz érkeztek menekültek, akik később Brazíliába vándoroltak ki, ahonnan évekig leveleztek is befogadóikkal.

Jovo Repac, a kaszárnya parancsnoka elmondta: egy alkalommal egy fiatal házaspár érkezett, s ez a pár nem kevesebb mint 17 gyereket hozott magával. A csoportot ő fogadta be saját lakásán, meg a szövetkezeti otthonban adott nekik szállást. Élelemmel, de ruházattal is ellátta őket. A menekültekről a parancsnok családja gondoskodott. Néhány nap után a családot Bajmokra, onnan pedig Palicsra szállították.

Gracza Ferenc szüleinek a tanyája a Sár-dűlőn volt. A menekülthullám kezdetétől sokáig nem volt olyan éjszaka, hogy ne érkezett volna 2-3 család a tanyájukra. Náluk ennyivalót és teát kaptak, majd rövid pihenő után a kaszárnyához vezette őket a házigazda. Megvárta, míg elintézik a formásokat, majd a csárdához mentek. Ez többször megisméltődött. Egy alkalommal a zöldhatáron egy grófi származású család érkezett, akik később Olaszországba vándoroltak és telepedtek le. Néhány levelet is váltottak egymással. Voltak menekültek, akik nem tértek be egy tanyára sem, egyenesen a csárdához mentek.

Borics József, a madarasi csárdatulajdonos fia mesélte, hogy oda november közepétől érkeztek a menekültek. Előbb mindenkinek a kaszárnyában kellett jelentkeznie. A csárda volt a gyülekezőhely, ahol a menekülteket teával várták, és megmelegedhettek, hiszen hideg késő ősz volt. Volt olyan időszak is, amikor reggelente 20-30 csoport jött össze. Részükre a madarasi tanyavilág lakói élelmet, ruhát és lábbelit gyűjtöttek. Minden nap a délelőtti órákban a helyi szövetkezet pótkocsis traktora szállította őket Bajmokra, az ottani rendőrállomásra. Adataik felvétele után a palicsi gyűjtőközpontba irányították őket. Egy magát megnevezni nem kívánó személy, aki a szülevel a Ráta határrészben lakott, mesélte, hogy ő is szemtanúja volt a magyarországi menekültek Bajmokra való szállításának. Szerinte a bajmok–bácsalmási határátkelőhely hatáőrházánál is volt a menekülőknél gyűjtőközpontjuk. Itt a Bácsalmás és Kunbaja felől érkező menekültek gyülekeztek. Értük huzamosabb ideig a helyi szövetkezet tehergépkocsija járt ki, olykor napi rendszerességgel, hogy beszállítsa őket Bajmokra.

Mojzes Antal gyűjtése alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar forradalom és szabadságharc leverése után, a késő őszi és téli hónapokban több száz magyar menekült jutott át Jugoszláviába ezen a határszakaszon. Voltak közöttük kiskorúak, családok, házaspárok,

egyedül menekülők, de fontos tisztséget betöltő egyének is. Először a kaszárnyában kellett jelentkezniük, azután a madarasi csárdához irányították őket. Ott teán kívül élelmet, ruhát és lábbelit kaptak. Ezt a környező tanyak lakói biztosították számukra. A visszaemlékezők szerint a katonaság és a határőrök is korrektül viszonyultak hozzájuk. Itt incidensről nincs tudomásunk. A határszakasz közelében lakók készséges magatartása abban is megnyilvánult, hogy többen tolmácsolást is vállaltak. A csárdánál és az őrháznál gyülekezőket Bajmokra szállították, onnan pedig a palicsi táborba irányították őket.

A Bajmokra érkezők között voltak olyanok is, akik családtagok érkezésének okán érkeztek Jugoszláviába. Ekkor telepedett itt le a Fábíán, a Bárdosi, a Frank, a Hegyi, a Gyetvai és a Probojcsevics család is.

SZŐKE ANNA (Kishegyes)¹³⁰

Szőke Anna kishegyesi néprajzkutató saját környezetében kutatta a falujába érkezett 56-os menekültek sorsát.

Kishegyesre az első menekültek 1956 novemberének a második felében érkeztek vonattal, Szabadka irányából. Elhelyezésükről a Kommunista Párt községi szervezete és a belügyi osztály gondoskodott. Átmenetileg a Verbász felé vezető úton, a falu határában lévő Pecze-kastélyban szállásolták el őket. Akkor még az épület állaga kifogástalan volt, hiszen alig nyolc év telt el azóta, hogy a hatalom megfosztotta minden vagyonától Pecze Ferenc földbirtokost.

A befogadóközpont létszáma állandóan változott. Innen szállították tovább őket a menekülttáborokba, mígnem a maguk által megjelölt helyre távozhattak. A jugoszláv hatóságok külön ügyeltek arra, hogy a többségében magyarok által lakott településekre érkező menekülteket csak átmenetileg szállásolják el. A megüresedett kastélyban átlagosan 100-150 fő tartózkodott. Az adatközlők visszaemlékezéseiből, akik barátságban voltak az itt menedéket keresőkkel, az derül ki, hogy nem mindenki politikai megfontolásból távozott szülőföldjéről. Egy részük a jobb élet reményében keresett magának új hazát. A falu lakossága rokonszenvvel fogadta az érkezőket. A kapcsolattartás mégis egyirányú volt. Az itt élő magyarság félt otthonában

130 Szőke Anna: Magyar emigránsok Kishegyesen. *Az Új Kép* 2006. októberi száma alapján.

fogadni őket. Friss volt még a megtorlások emléke. 1956-ban még nem halványodtak a szerb hatalom terrorjának emlékei. S itt volt a szomszéd település, ahonnan elűzték a sváb lakosokat, s helyükre ismeretlen, idegen montenegróiakat hoztak. A Nagy Imre-ügy is izgalommal töltötte el Kishegyes lakosságát, és csak tovább fokozta kételkedésüket a belgrádi kormánnyal szemben. Ezért történhetett meg, hogy otthonaikba nem merték befogadni nemzettársaikat. A Pecze-kastélyhoz rendszeresen kijártak a helybeliek, és lehetőségeikhez mértén segítették az ottlakókat. Nem így a helybéli kommunista vezetők. Magyar nemzetiségű létükre is pejoratívan vélekedtek róluk.

Más volt a helyzet Bácsfeketehegyen (Feketić), amelynek lakossága felekezeti hovatartozását tekintve református közösség. Kiváló püspökük és egyben lelkipásztoruk is, Ágoston Sándor a haladás, a műveltség szimbóluma volt a faluban. Neki köszönhető, hogy a második világháborút követő megtorlások nem érintették Bácsfeketehegy magyarságát. Ágoston püspök úr 1944-ben, amikor bejöttek az oroszok, nyíltan kiállt az őslakosság mellett, megvédte a magyarokat az atrocitásoktól. Széles látókörű politikus volt. Ez biztonságot jelentett a bácsfeketehegyi református közösségnek. Talán ennek tudható be, hogy Bácsfeketehegyen elég sok család fogadott be magyar menekülteket. Nyíltan erről sohasem beszéltek. Azt természetes kötelességüknek tekintették. Kishegyesen két család telepedett le.

A hazájukat elhagyó emberek vonattal, autóbusszal és teherautóval érkeztek. A vonattal érkezőket a községházára irányították, az autóbuszok és a teherautók célirányosan érkeztek. A községháza udvaráról lovas kocsin, az ún. „ordenáncos” kocsin szállították őket a faluszéli befogadóközpontba. Ezt a távolságot Kocsis György parádés kocsin napjában többször megtette, de mindig reggel korán és késő este. Napközben nem fuvarozta a menekülteket. Ennek két oka lehetett: talán azért, mert napközben a közmértóságok hivatalos programjait kellett teljesítenie, vagy nem szerették volna, hogy a lakosság nap mint nap szembesüljön az érkezőkkel. Sokan voltak, akik gyalogosan vágtak neki a 2 km-es útszakasznak. A befogadóközpontban 18 kérdést tartalmazó űrlapot kellett kitölteniük. A személyi adataik mellett, azt is fel kellett tüntetni, hová, mely külföldi országba szeretnének menni.

A rendőrparancsnok, Jeremija Janić minden nap meglátogatta az ott lakókat, és több órát töltött köreikben. Ő beszélt magyarul, ez megkönnyítette a kommunikációt közte, a menekültek és a lakosság között. Akik Kishegyesre érkeztek, nagyon intelligens emberek voltak. Többnyire fiatalok, 18 és 40 év közöttiek. Az akkori hatalom szeretne volna, ha a diplomások, például a mérnökök itt maradnak Jugoszláviában. De senki sem választotta ezt a lehetőséget. Ki magánéleti gondok miatt, ki politikai nézetei miatt óhajtott távozni. Túl közel volt Jugoszlávia földrajzilag és eszmeileg is Magyarországhoz.

Janić úr ragaszkodott a menekültek jogaihoz, nagyon keményen kiállt az érdekükben. Úgy emlékezik rá, mint aki senkinek sem adta ki a központot elhagyók (továbbutazók) nevét.

A befogadóközpont belső életébe csak részben van betekintésünk. Mivel tél volt, a paraszti munkák a ház körüli tevékenységre korlátozódtak, jutott idő a tábor lakóira is. A fiatalok éltek is ezzel a lehetőséggel, és kijártak hozzájuk társalogni. Néhány órára kikérhették őket. Janić úr vagy az ő megbízottjai felírták, ki kit vitt el, és mennyi időre. A vendégfogadó fiatalok lelkére kötötték, hogy szépen bánjanak velük, és ne itassák le őket. Legkésőbb 7 órára vissza kellett érnem. A környék lakosságának java része meghívta őket disznótoros vacsorára. Tél volt, a disznóvágások ideje. Ezt a kérelmet, mivel a távolmaradás meghaladta az esti hét órát, írásban kellett benyújtani.

A látogatók az épületbe, ahol a menekültek aludtak, nem mehettek be, csak a kastélyt övező parkban társaloghattak. Egyetlen szerelemről tudunk, ami itt alakult, s évek múltával házasságá formálódott. Neugebauer Teréz kishegyesi nagylányt vőlegénye két év múlva vitte ki Kanadába, amikor státusa Kanadában rendeződött. Moziba csoportosan járhattak. A nyugati westernfilmeket kedvelték, talán azért, mert Magyarországon ezeket nem vetítették. Külön kultúrműsorokat nem szerveztek részükre, de a tábori beszélgetések, a nap közbeni együttlétek felejthetetlen élmények maradtak az ittlakóknak.

A tábor mindennapjait: főzés, élelem, orvosi ellátás, és minden egyebet az AFŽ¹³¹ szervezte. Nagyon rossz hírben álló szervezet volt. A második világháború után ők voltak azok, akik rendőri kísérettel hajtották végre a beszolgáltatást. Brutál-

131 AFŽ-t (Antifašistički front žena) az említett cselekmények általában nem jellemezték. (A szerk. megj.)

lis módon kínozták a jobb módú parasztgazdákat. Bár 1956-ra már leváltották a háború utáni vezetőséget, s Szilágyi Hilda személyében új elnököt választottak, a szövetségről kialakított képet nem lehetett feledtetni. Még az AFŽ-tagok utódairól is rossz szájízzel beszélnek napjainkban. Tehát közreműködésük csak nehezítette a bizalom kialakulását. Amikor önkéntesek alkalmazására is sor került a menekültek ellátása érdekében, kezdett lassan mérséklődni a távolságtartás. A fiatalok előbb vállaltak szolidaritást a központban elhelyezettekkel, mint szüleik vagy általában az idősebbek. Azok félték. Nem a hatalomtól, hanem a bosszúálló szerb néptől. Idővel azonban erősebbnek bizonyult a sorsközösség vállalása a közelmúlttól való rettegésnél. Pokrócot, takarót, meleg holmit gyűjtöttek, és juttatták ki a táborba. Pártjukat fogták a nincstelen, üres kézzel érkezett menekülteknek.

Kishegyesen két család telepedett le. A férjek kishegyesi születésűek voltak: Petri Ferenc és Simonyik Antal. Ők a második világháború idején mint magyar honvédek ragadtak Magyarországon. Megnősültek, s a forradalom leverése után úgy gondolták, itt az alkalom a hazatelepedésre.

DEÁK FERENC (Szabadka)¹³²

Deák Ferenc dráma- és forgatókönyvíró Szabadkán él, több díjjal jutalmazták írói munkásságát. 1956 októberében az újvidéki Iparművészeti Főiskola másodéves hallgatója volt.

23-án dél körül belépett a műterembe Ćinkulov professzor, és intett, hogy menjek vele (az idő tájt vette át Ács Józseftől az igazgatói posztot).

Az irodájában a rádió körül ültek a tanárok, az asztalos-, takács- és gölöncsérmester meg osztályvezetőm, Baranyiné Markov Zlata professzor. Arra kértek, hogy a magyar rádió által közvetített híradásokat fordítsam. Csináltam estig, a meg-megszakadó hírek részleteit előbb alig értettem, de később annyira megráztak, hogy az igazgató határozottan utasított: csak a lényeget összegezzem.

132 Az '56 és Délvidék című könyv alapján.

Az emlékek következő töredéke az *Ifjúság* című laphoz kapcsolódik: már két esztendeje dolgoztam be, illusztráltam, rövidke riportokat, tárcákat, jegyzeteket írtam, és akkor már kezdtek megjelenni lapokban meg az Újvidéki Rádió hírműsoraiban olyan jelentések, hogy magyarországi menekülteket az ország különböző helyein, így Vajdaságban is több városban, faluban helyezték el, és hogy végre a Vöröskereszt gondjaiba vette a szerencsétleneket. Ekkor azzal az ötlettel fordultam Borsos István főszerkesztőhöz: küldenének engem ki Horgosra, a hírek szerint a menekültek között sok a fiatal, jó alkalom ez arra, hogy riportot készítsék róluk.

Ez, ha jól emlékszem, 1957 februárjában történt. Major Nándor igazított el: Szabadkán Petkovics Kálmánnál, a *7 Nap* kitűnő újságírójánál kellett jelentkeznem, segítségével Grósz Gyurkát leltem meg, ők a hivatalos szerveknél utat nyitottak számomra a horgosi Kárász-kastély felé: ott voltak a menekültek elszállásolva.

Kora reggel érkeztem Szabadkára, de a hivatalos szervek hallani sem akartak előre be nem jelentett, le nem tapogatott újságíróbojtárról. Nem hagytam annyiban, vonatra ültem és dél tájt megérkeztem Horgosra. Kocsmákban kerestem az útbaigazítást, hamar az lett a vége, hogy a milicisták bekísértek az őrre, ahol megmutattam a szerkesztőség pecsétjével ellátott megbízatásomat, a menetleveletem. Persze a riportból semmi sem lett, de amíg vártam a hajnali vonatot, sikerült elbeszélgetnem néhány horgosi emberrel. Ők elmondták, hogy a kastélyt igen komolyan őrzik, bár időről időre látják a menekülteket, kísérettel sétát engedélyeznek nekik, ha itatra meghívják őket a falubeliek, elfogadhatják, de az őr ott van velük. Az emberek nagyon meggyötörtek, állandóan az otthoni helyzet felől érdeklődnek, néhányan menekülni próbáltak, de hamar elfogták őket, aztán máshova vitték mindahányukat.

Később sikerült Horgoson, Királyhalmán, Hajdújáráson, Palicsón és Szabadkán olyan emlékeket kikaparni, amelyek a menekültek igencsak tarka arcképcsarnokát szűkítették. Ezek a hivatalos szervek jól összehangolt munkáját bizonyították. Jól lehet, a menekülthullám csak november dereka felé kezdődött, az érkezők nagy részét hagyták magánházaiknál (rövid időre) megszállni azzal a céllal, hogy esetleg valami korábbi vagy új kapcsolatot szűrjenek ki, amire Božić nyugalmazott KOS-

örnagy (Kontra obaveštajna služba, hírszerző elhárítás) szerint volt is példa. Királyhalmán egy valamikori horthysta csendőrt fogtak el, aki 1944-ben ezen a vidéken hurcolta meg az embereket, aztán, lévén jó szakember, ÁVH-s lett, és az elsők között érkezett, közvetlenül azután, hogy október 29-én Nagyék bejelentették az ÁVH lefegyverzését és felelősségre vonását.

Újvidéken két ízben beszélgettem a nagybeteg Ćivić Mirko nyugalmazott századossal, aki fiatal őrmesterként teljesített szolgálatot a kelebiai szektorban. Szavai szerint a menekültek java része óriási reménnyel jött át, bízott a csodában, hogy később kiábrándultan fogadja az „önkéntes hazatérés”-ről szóló döntést.

Jugoszlávia valójában egész 1956. december elejéig nem tartotta be az ENSZ alapokmánya szerint meghatározott menekültjogi kötelezettségeket. A menekülteket biztonsági és hírszerzési értelemben többször is kihallgatták, aztán a határon visszavezényelték, egyenesen a magyar, illetve szovjet fegyveresek kezére juttatták. Többször voltak kivégzések a határvonal közelében is. (Egyet ő is látott, aztán igyekezett gyorsan visszavonulni a hivatalos kiszolgáltatási aktus után.)

Lelić Petar nyugalmazott belügyes emlékezése szerint a menekülteket leginkább a magyar tragédia iránti közömbösség keserítette el. Ez a közömbösség az itteni magyarokkal való érinkezéskor volt számukra teljesen érthetetlen, bár az is igaz, hogy akikkel kapcsolatba kerülhettek (tolmácsok, hivatalnokok, segédszemélyzet stb.), azok vagy féltek színt vallani, vagy már eleve úgy voltak instruálva, hogy ne tanúsítsanak együttérzést.

Kanizsán a menekültek nagyobb csoportja az inasiskolában lett elszállásolva, de étkezésre egy másik közeli épületbe kísérték őket a rendőrök, akikkel olyan jó emberi kapcsolat alakítottak ki, hogy hétvégén, esténként rendőrökkel, azok családtagjaival kocsnába mentek, közösen vacsoráztak, zenét hallgattak. Érdekes részlet került be jegyzeteimbe: a menekültek ellátásával, étkeztetésével megbízott személy a szakácsnővel együtt alaposan „megtollasodott”. A kanizsaiak a menekültek távozása után ezt keményen szóvá tették, de utána mindkét személynek nyoma veszett.

Újvidéki bizalmas forrásból (akkor még mindig szolgálatban levő állambiztonsági tisztól) származik az információ, hogy a Fruška gorán levő Andrevlje ifjúsági nyaralóban 1957 januárjától március elejéig fiatal férfimenekültek 10-15 sze-

mélyből álló csoportját szállították, ott tájékozódó jellegű, baráti beszélgetéseket folytattak velük, majd az Adrián vállalati nyaralókban helyezték el őket, hogy később elsőként hagyják el Jugoszláviát: legtöbbször az NSZK-ban telepedett le. Sokan jártak később vissza nyaralni a horvát tengerpartra, ahol a hetvenes években magyarországi rokonaikkal, családtagjaikkal is találkozhattak.

Egy zombori illető mesélte, hogy a Šikarában (Zombor környéki erdő) helyezték el a menekülteket. Közülük egy furcsa alak állandóan katonai szakembert, stratégát követelt, mert fontos találmányt hozott magával, olyant, amiről a magyar kormány már meg is feledkezett. A kopaszodó „tudós” a gumipityang vetőmagját hozta magával, amit egy hadnagy néhány pofon kíséretében az arcába szórt. Nevetve mesélte az akkor (1998) még mindig aktív biztonsági szakember – de már nem belügyes –, hogy milyen „röhejes volt”, ahogy a sok kis ejtőernyős pityangmag szállt a kopasz „tudós” feje körül. Szerinte a menekültek általában értéktelen holmit hoztak magukkal, sokról azt se tudták megmondani: mire szolgál, miért hozták át a határon.

A későbbiek során sok sima, egyszerű információ került elő Mataruška Banja, Vrnjačka Banja és Niška Banja (csupa fürdőhely!) lakosainak az emlékezetéből: a magyarok nagyon csendesek voltak, a férfiak sakkoztak, de inkább rúgták a bőrt, ha az idő engedte. Sok barátságos mérközést szerveztek, amelyek után bárányt, később toklyót vagy malacot sütöttek, és megöntözték borral, sörrel. Mataruška Banjánál egy fiatalember a Drinába fulladt, mert nem ismerte a jeges folyó szeszélyeit, bár Szegedről származott, a Tiszán nevelkedett. Egy ide kívánczós emlékemet idézem fel a hetvenes évekből. A Vuk-ünnepekre utaztam Tršićbe, ahol egyik házigazdám, egy liznicai belügyes falatozás és italozás közben megjegyezte, neki keserű tapasztalata van a magyarokkal. Nevezetesen, hogy a Banja Koviljában elhelyezett menekültek biztonságáért tették felelőssé a járási belügyben, amikor egy szép tavaszi reggelen az az ötlete támadt, hogy ezeknek a forradalmároknak nem ártana megmutatni a közeli Cer hegységben lévő első világháborús emlékműveket, főleg a Tekerišt, ahol a szerb csapatok rípiyára verték a boszniából ideszemtelenkedő osztrák–magyar seregeket. Egy hétvégén sikerült kamiont biztosítani, és harminc-harmincöt menekültet körülvenni a hősi tájakon, ezután

azonban gyors eljárással lefokozták és kicsapták a szolgálatból. De még akkor sem értette, miért. Állandóan faggatott, talán én meg tudnám oldani ezt a számára életre szóló talányt...

Egy fiatal focista (Varga) Nišben ragadt, a Radničkiban játszott, nagyon szerették, a város kedvence lett. Meg is nősült, de 1961-ben eltűnt. Azt mesélték: Ausztráliába vándorolt.

Az egyik legmegrázóbb vallomást még 1986-ban hallottam, amikor Veszprémben voltam az MTV fesztiválján. A külhoni vendégek tiszteletére adott fogadáson a belga televízió francia műsorainak egyik szerkesztőjével cseréltem névjegykártyát, de hamar kitudódott, hogy anyanyelvünkön beszélgethetünk. Keresztessy úr keserű mosollyal nyugtázta: Jugoszláviából neki mindörökké elege lett 1956–57-ben. Este Balatonalmádiban, a szállodában – nyilván azzal a szándékkal, hogy majd állandó rovatomban, a *Magyar Szóban* közlésem ezt az élményt is – feljegyeztem noteszomba a következő részleteket: 1956. december 19-én Gyálánál lépte át a határt, Csókára, majd Pancsovára vitték, aztán következett a hosszú, kegyetlen utazás marhavagonokban. Harmadik nap a macedóniai Prilepbe érkeztek (ezt most már tudja!), innen katonai teherkocsikon felszállították őket a 2000 méter magasan fekvő Krusevóba. A városkától kb. 3 km-re néhány rozoga barakkban helyezték el a hatvanfőnyi menekültcsoportot. Se rendes, rendszeres ellátás, se fűtés, se elegendő takaró, se kapcsolat a hivatalos szervekkel. Nappal sem merték elhagyni a barakkokat, a farkasok ott ólálkodtak kőhajításnyira tőlük. Éjjel a közeli üvöltésektől nem volt nyugtuk. Naponta egyszer hoztak enni, hetente egyszer jött valami ápoló az egészségházból, hogy esetleg aszpirint hozzon, de más gyógyszer nem volt, bár sok volt a fagyási seb... Az embertelen viszonyok között szinte már mindenki elhitte a valaki által élcelődésként kiejtett szavakat, hogy a Szovjetunióba jutottak. Őket 1957. augusztus végén indították útnak Szkopje, Belgrád, Zágráb és Ljubljana felé. Tizenötödmagával szeptember derekán érkezett Belgiumba, ahol ismét táborba kerültek, de ez már egészen más sztori volt.

MENEKÜLTEK

Soós JÓZSEF (Baltimore, Amerikai Egyesült Államok)¹³³

Soós József 1956-ban, Sztálinvárosban (mai Dunaújváros) a Vas-mű központi laboratóriumának műszerüzemében, felesége pedig egy építkezési vállalat irodájában statisztikusként dolgozott. A Dudujka-völgyi kényszermunkatáborból 1952. október végén került a Dunapenteléből erőszakosan nagy iparvárossá építettet, s a „nagy” Sztálinról elnevezett mai Dunaújvárosba. Rákosi Mátyás idejében több évet töltött különböző börtönökben és munkatáborokban.

Mint „kommunistaellenes, reakciós börtöntöltelék” az ÁVH büntetésből helyezte a szocialista mintavárosba, ahol a lakosság többségében a párthoz lojális, lekáderezett munkás volt. Soósék rendőri felügyelet alatt álltak, ami azt is jelentette, hogy nem hagyhatták el lakásukat, és nem mehettek el olyan helyekre, ahol csoportos összejövetel volt. Vasárnaponként jelentkezniük kellett a rendőrségen, s addig ott tartották őket, amíg mise volt a templomban.

A forradalom idején, ahogy Pesten felgyorsultak az események, Sztálinváros is megmozdult. Sorra alakították a munkástanácsokat, s a Vasmű műszerüzemében Soós Józsefet is bevásztották.

Amikor a Vörös Hadsereg megtámadta Budapestet, a város forradalmi bizottsága felhívással fordult a lakossághoz, és önkéntesek jelentkezését kérte, hogy a szovjet támadás esetén felkészülhessenek a város védelmére. A műszerüzemből egy baráti társasággal és feleségével együtt Soós József is jelentkezett. A korábban betelepített kommunista görögök egy éjszaka hátba támadták a települést védő katonákat, s többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy a szovjetek végül elfoglalták a várost: „A sors iróniája, hogy a szovjet hadsereg többnapos heves harc után november 7-én, a »nagy októberi szocialista forradalom« 39. évfordulóján foglalta el Sztálinvárost. Éjszakára kijárási tilalmat rendeltek el. A legkisebb mozgásra vagy fényre odalöttek” – írja Soós József 2003-ban keletkezett visszaemlékezésében.

Sokan elmenekültek Magyarországról azokban a napokban. Soós Józsefék is sokat töprengtek azon: menjenek vagy maradjanak. Azonban sokáig nem történt semmi, a munkát felvették, a rend kezdett helyreállni. Később, 1957. január második felében már hallani lehetett, hogy több forradalmárt elvittek a pufajkások. Voltak közöttük munkástanácsstagok, és olyanok, akik a laktanyában felfegyverezték

133 A visszaemlékezést a szerző rögzítette 2006-ban.

magukat. Soós Józsefnek különösen volt félnivalója. A káderlapján nyilvántartották, hogy a Rákosi-korszakban éveket töltött börtönökben – többek között a Gyorskocsi utcában és Márianosztrán. Nyilvántartották azt is, hogy a börtönbüntetésének az amerikai követséggel való kapcsolata volt az okozója. De azt is följegyezték, hogy a második világháború idején a 2. magyar hadsereg katonájaként a Szovjetunióban volt. Ráadásul teljes erőbevetéssel dolgozott munkahelyén a forradalom mellett.

A rossz hírek hallatára felvettem a menekülés kérdését azoknak a munkatársaknak, akikkel együtt fegyvereztük fel magunkat. Nálunk jöttünk össze a megbeszélésre feleségeinkkel együtt. Mérlegeltük, megtárgyaltuk, mi vár ránk, ha maradunk. Úgy döntöttünk, hogy elmegyünk. Egy hét gondolkodási időben állapotodtunk meg. Egy hét múlva újra nálunk találkoztunk, és megbeszéltük a részleteket. Mivel addigra a nyugati határt az oroszok és az őket kiszolgáló magyar barátai, az új – pufajkás – karhatalom lezárták, így csak a déli határ, Jugoszlávia jöhetett számításba. Csoportunk egyik tagjának a felesége bolyi volt. Ez a falu Pécs és Mohács közötti út mentén feküdt, közel a határhoz. A feleség ott született, ott nőtt fel, ismerte jól ezt a határrészt, és szülei 56-ban is ott laktak.

A társaság február 2-án kora reggel szállt autóbuszra Sztálinvárosban, s megvették a jegyet a Pécsen keresztül Mohácsra induló autóbuszra. Soós József egyik barátjával megvette az aznapi újságot: „ahogy az első oldalra rápillantottunk, rémlátomásnak beillő kép tárult elénk. A címlapon nagy betűkkel ez állt: »Lezárták a jugoszláv határt«, és a cikk ismertette a minisztertanács rendeletét, amely le tartóztatását és börtönbüntetést helyezett kilátásba azoknak, akiket ott elkapnak.»

Miután 1948-ban Titóékat kizárták a Kommunista Internacionáléból, a magyar oldalon Jugoszlávia felé is felépítették a „vasfüggönyt”. A határ vonalán 20-25 kilométer széles, úgynevezett határsávot létesítettek, az ott lakókat ellátták határsáv-igazolvánnyal. Ha a kívül lakók be akartak menni a határsávba, a lakóhelyük rendőrségétől erre engedélyt kellett kérni, amit visszatérskor be kellett szolgáltatni. Ha valaki ennek hiányában utazott a határ közelébe és elfogták, akkor letartóztatták, bíróság elé állították, és öt évig terjedő börtönbüntetést is kiszabhattak rá.

Estére értek Pécsre: „Úgy nyolc óra körül járhatott az idő, amikor a busz ablakából zseblámpafény integetésére lettünk figyelmesek. A fényjelzések előttünk villantak. A busz megállt és két fegyveres rendőr szállt fel. Kérték a határsáv-igazolványokat.”

Arra a kérdésre, hogy hová mennek, Soós József a következőket válaszolta:

– Dunaszekcsőre, egy barátunk esküvőjére igyekszünk – mondtam. Hirtelen ötlettel Szekcsőt neveztem meg, amely kívül esett a határsávon. S valóban ott lakott egyik munkatársam, aki nek – véletlen összejátszás? – másnap volt az esküvője, amelyre mi is hivatalosak voltunk. De mi nem oda igyekeztünk.

A rendőr nagyot nézett.

– Dunaszekcső nem erre van, az Szekszárd alatt, a Mohácsra vezető út mellett fekszik – mondta.

– Tudjuk. de Sztálinvárosban azt mondták, hogy még nem megy arra busz. Menjünk le Pécsen keresztül Mohácsra, és onnan vissza Szekcsőre.

Hogy a rendőr elhitte-e, amit mondtunk neki, nem tudom. Kinézett az ablakon, s látta, hogyan veri a havas eső az üveget, hallotta, hogyan zörög a busz tetején, majd rápillantott terhes feleségemre, és visszaadta az igazolványainkat.

A többieket viszont leszállították a buszról. Az útvezetőjüket is, aki leszállás közben még odasúgta édesanyja bolyi címét. Arra ugyan is nagyon ügyeltek, nehogy elárulják, hogy együtt utaznak. „Lehet, hogy a rendőr gyanút fogott, mivel mind Sztálinvárosból jöttünk, és mind a Vasmű műszerüzemében dolgoztunk. Amikor mindenkit igazoltattak – érdekes, hogy rajtunk kívül mindenkinek volt határsáv-igazolványa! – a rendőrök is beszálltak, és a busz folytatta tovább az útját. Meg kell jegyeznem: ha a rendőröknek eszébe jut a jegyek ellenőrzése is, biztosan lebuktunk volna, hiszen mindannyian Bolyba váltottuk a jegyet!”

Soósék Bolyban leszálltak, s felkeresték a megadott címet. Mondták, hogy a lányuk barátai Sztálinvárosból. Beengedték őket, s ők elmesélték, mi járatban vannak ott. Kérték, hogy éjszakára ott maradhassanak, majd reggel a visszafelé induló busszal hazamennek. Vezető nélkül a sáros szántóföldeken, a hideg, havas téli esőben terhes feleséggel Soós József nem mert vállalkozni a határátlépésre. Úgy is beszélték meg indulás előtt, hogy ha valami akadályba ütköznek,

vasárnap visszamennek Sztálinvárosba és hétfőn bemennek dolgozni, mintha mi sem történt volna.

Azonban hajnali két óra körül valaki felébresztette őket: „Nem akartunk hinni a szemünknek! Sárosan, vizesen, elcsigázottan ott állt az egész társaság, mind, akit a rendőrök leszállítottak a buszról.”

Egymás szavába vágva mesélték a történetet. Miután leszálltak a buszról, a rendőrök azt tanácsolták, ne várjanak a hideg esőben, menjenek a legközelebbi faluba, kopogjanak be a kocsmába és ott várják be a másnapi autóbuszt, amivel haza tudnak menni. El is indultak a falu felé, de koromsötét volt, s miután már nem látták a rendőröket, letértek az útról a szántóföldekre, nagy kört leírva megkerülték őket, és Boly felé vették az irányt.

Vacsora után megbeszélték, hogy másnap, vasárnap még nem indulnak el, kipihenik magukat, és utána nekivágnak a határnak. „Vasárnap csendes volt a falu. Mi ki sem mozdultunk a szobából, csak ha az udvaron levő WC-re kellett menni valakinek. Akkor is csak úgy, hogy a háziasszony előbb kiment a kapuhoz megnézni, nem jár-e valaki az utcán...”

Elérkezett az este. Megvárták, hogy a faluban mindenki nyugovóra térjen. Elbúcsúztak a ház asszonyától, tudták, hogy ha elfogják őket, rájuk is börtön vár.

Az udvar hátsó részén hagytuk el a portát, s csendben, nesztelenül lopakodtunk kifelé a faluból a kertek alatt. Elöl a vezető fiatalasszony férjével, mögöttük mi libasorban. Amikor a határba, a sáros szántóföldekre kiértünk, a műútról bizonyos távolságban haladtunk tovább. Ha az úton egy gépkocsi lámpája feltűnt, azonnal hasra vágódtunk, megvártuk, míg elmegy, csak úgy folytattuk tovább utunkat. Néha az oroszok meg a magyar határőrök fellóttek egy-egy világító rakétát, s persze ilyenkor is azonnal lehasaltunk, s lapítottunk a sárban mindaddig, amíg a rakéta világított.

Közben patakhoz értünk. Sekély volt a víz, itt-ott jég fedte. Nem volt széles, de átugrani nem tudtuk. Bottal állapítottuk meg, milyen mély. Mivel én birgerli csizmában voltam, a többiek meg félcipőben vágta neki az útnak, én cipeltem át őket a hátamon. További pár órás gyaloglás után egy széles, mély mesterséges árokhoz értünk. Szerencsére csak az előző napok esővize gyűlt össze benne, de egymás segítése nélkül nem tudtunk átkelni rajta. Én csúsztam le elsőnek, utánam a

Kanadában élő barátom ereszkedett le. Átvittem a vízen, ott a vállamra állva felkapaszkodott. A többiek is mind úgy jutottak át, s végül engem is felhúztak a gödörből. Az árok déli részén vastag, vasból készült andráskeresztek voltak a földbe betonozva – tankcsapdák. Része lehetett ez a Rákosiék által épített határzárnak, amelyet abban az időben készítettek, amikor Tito még „az imperialisták láncos kutyája” volt.

Mentünk tovább. Egyszer csak kakaskukorékolást hallottunk, amelybe néha egy-egy kutya ugatása is vegyült. Falu közelében lehetünk – állapítottuk meg. De hogy hol vagyunk, azt a vezetőnk sem tudta. Már régen át kellett volna érnünk a határon. Talán eltévedtünk – gondoltuk rémülten, de később kiderült, hogy nem. Bolytól délkeleti irányban az volt a legközelebbi határszakasz. Közben egészen megközelítettük a falut és letelepedtünk egy szénaboglya tövében. Fáradtak és elcsigázottak voltunk. Elhatároztuk, hogy ketten bemennek a faluba és megtudakolják, hol is vagyunk. Sorsot húztunk, hogy eldöntsük, kik indulnak a felderítésre. Mielőtt elindultak, várandós feleségem kérte őket, hozzanak egy pohár vizet, mert nagyon szomjas.

Bekopogtak az első házhoz. A felébredt háziak, még mielőtt a barátaink egy szót is szóltak volna, erélyes hangon, szinte kiabálva utasították el őket:

– Azonnal menjenek el! Nekünk nem szabad éjjel szóba állni senkivel sem. Börtönt kap, aki idegeneket segít, vagy akár csak szóba áll velük.

– Egy terhes asszony van velünk, egy pohár vizet kér.

– Szó sem lehet róla! Nem adunk. Ha nem mennek el, azonnal hívjuk a rendőrséget!

– Rendben van, elmegyünk. Csak annyit mondjanak meg, hogy hívják azt a falut!

– Udvar – felelték.

– Akkor jó helyen vagyunk – mondta a vezetőnk. A falut megkerüljük, és amikor a túlsó oldalán elérjük az utat, akkor már Jugoszláviában leszünk. A falu utolsó házánál van a határsorompó.

Azonnal elindultunk és egyszer csak elértük a műutat. Észre sem vettük, mikor mentünk át a határon. Itt már a műúton haladtunk. Ahogy világosodni kezdett, bementünk az út mellett álló kukoricaszár boglyához, letelepedtünk a kékerekre

és megreggeliztünk. Innen látható volt a táj déli irányba. Nem messze tőlünk gazdasági épületeket fedeztünk fel.

– Nézzétek! – kiáltott fel az egyik társunk. – Az épület tetjén vörös csillag van! Biztos, hogy jugóban vagyunk! Nálunk a forradalom alatt minden vörös csillagot levertek.

Felálltunk és halkán elénekeltük a *Himnusz*t, majd egy utolsó istenhozzádot mondtunk a Hazánknak: Isten veled, Magyarország! Ki tudja, látunk-e még?! Aztán elindultunk az ismeretlenségbe, egy ismeretlen élet felé.

Soós József később Amerikába emigrált, Baltimore-ban telepedett le, s szerkesztője lett az *Amerikai Magyar Újságnak*.

LÁZÁR ANDREA (Budapest – Cleveland, Amerikai Egyesült Államok)¹³⁴

A visszaemlékező, Lázár Andrea (született Szabó) a forradalom kitörésekor nyolcéves volt, a nővére, Judit pedig kilenc.

Úgy emlékezem arra az estére, mintha tegnap lett volna... Ha a nővéremmel beszélek, annyira különbözőek az emlékeink, hogy szinte úgy tűnik, mintha nem is ugyanaz történt volna velünk. Sajnos mindkét szülőnk meghalt, így nem kérdezhetünk meg senkit, helyesbítse az eltéréseket vagy egészítsen ki néhány hiányzó momentumot. Az is összekeveredik már, mi a tényleges emlék és mi a képzelet szüleménye, elsősorban mások történeteinek alapján. Ez valószínűleg természetes folyamat, hiszen egy gyermeknek nagyon nehéz feldolgozni egy ilyen hallatlan felfordulást – ami ennyire eltér a szokásos élettől.

Édesapja, dr. Szabó András ügyvéd volt magánpraxissal, édesanyja, Emília pedig orvosi technológus, aki a Sportfiziológiai Kutatóintézetben dolgozott, ahol az atléták teljesítményét vizsgálták.

Voltak időszakok, amikor apám távol maradt, de ezt nem kellett külön magyarázni, mert ügyvéd volt, és sokszor nyomozói munkákat is végzett, akárcsak Perry Mason. Én és a nővérem nem tudtunk róla, de gyakran védett magyar állampolgárokat a rengeteg koholt politikai váddal szemben, amelyek több ezer

134 A visszaemlékezést a szerző rögzítette 2006-ban.

embert juttattak börtönbe a kommunista uralom idején. Emlékszem, beszélt is néhány esetről, pl. valakiről, akit fegyvertartással vádoltak, és ő megpróbálta cáfolni ezt, de a lényegét nem igazán értettem. Mindenesetre távollétei egy részét, mint később megtudtuk, börtönben töltötte, mivel őt is letartóztatták olyan esetekkel kapcsolatban, amiket elvállalt.

Lakásukban saját készítésű rádiókészüléken hallgatták a Szabad Európa Rádió adásait. Tudták, hogy a legközelebbi családtagokon kívül nem szabad erről senkinek sem beszélniük, legkevésbé az iskolában. Azt is tudták, hogy szüleik másképp gondolkoznak, mint a hivatalos politika.

Teljesen tisztában voltunk vele, főleg ahogy idősebbek lettünk, hogy Magyarország nem szabad ország, hogy kommunisták vannak mindenütt, hogy vigyáznunk kell arra, amit mondunk vagy teszünk. Apám néhány barátja rendszeresen eljött kártyázni, és hallottuk őket beszélgetni. Néha ijesztő volt, habár nem értettük teljesen, miről is volt szó. Szüleimnek nem volt könnyű életük a kommunista Magyarországon.

Lázár Andrea szülei 1956. október 23-án a Magyar Rádió épülete előtt, a Bródy Sándor utcában tartózkodtak. A két gyerek otthon egy drámaelőadást hallgatott a rádión.

Nagynéném, aki alattunk lakott, ott volt velünk, mikor hirtelen rohanva megérkeztek a szüleink, rendkívül izgatottan – valami nagyon rossz történhetett. Az operába indultak, legalábbis ezt gondolták, de most hatalmas tömegekről beszéltek, lövöldözésről, arról, hogy lelőttek valakit, aki éppen anyám mellett állt. Apám elment a nagybátyámért, és azt közölte, hogy ketten visszamennek.

A következő napokban időnként a nagybátyám alagsori szobájában bújtunk meg. Arra is emlékszem, hogy idegenekkel álltunk együtt, összehúzódva a kórház falánál, kintről géppuskaropogás hallatszott, emberek szaladtak, hogy segítsenek a sebesülteken. Hogy mi történt ezekben a napokban, pontosan hol rejtőztünk el, hogyan jutottunk oda és kivel voltunk, ezekre a részletekre én és a nővérem sem emlékszünk világosan. Romokban heverő épületek, kiégett, elhagyott tankok, fegyve-

rek és tankok zaja, ezekre mindketten jól emlékszünk, ahogy arra is, bizony féltünk, különösen szüleinket féltettük, akiket gyakran hosszabb ideig nem láttunk. Apám és nagybátyám visszamentek harcolni – igazán nem tudom, hol voltak, és mit csináltak pontosan – apám sose mondta, és mi sose kérdeztük. Anyám a sebesülteket látta el abban a kórházban, ahol Judit nővérem és én is eltöltöttünk valamennyi időt. Itt gondoskodtak rólunk, biztonságos helyen voltunk, hiszen a kórházat mégsem fogják megtámadni. Később kiderült, hogy ez a feltevésünk is helytelen volt.

Emlékszem, hogy hallgattuk a rádiót, a segélykéréseket, amik a Szabad Európa Rádióban hangzottak el. Mindenki azt hitte, jön majd segítség, hogy Amerika segíteni fog rajtunk. És emlékszem arra a percre, mikor mindannyian a rádió körül álltunk és hallgattuk, hogy Amerika nem fog segíteni, senki sem indul a magyar forradalmárok segítségére, a világ többi része nem akar részt venni a harcokban. Ez valami hihetetlen szörnyűség volt, szüleim akkori arckifejezését sosem fogom elfelejteni.

November 4-én, a szovjet hadsereg bevonulásakor Szabóék házuk pincéjében bújtak meg.

A pince padlóján guggoltunk, s hallgattuk a szaggatott géppuskazajt, miközben rengett fölöttünk a föld, ahogy a szovjet tankok nehézfegyverzettel támadtak, gépfegyverrel lötték a házak bejáratát és felvonultak az Alkotás utcán, hogy megmutassák teljes uralmukat és a forradalom szétzúzását.

A következő hónapok az új rezsim terrorját hozták. Állandóak voltak a letartóztatások, kihallgatások. A forradalmi események szereplőit üldözték.

1956 decemberében apám egy bizalmas barátjától megtudta, hogy hamarosan ő is sorra kerül. Egy ideig ugyan fogva tartották, kikérdezték, ám szabadon engedték, de tudta, hogy figyelik. Szüleim mindketten a kivégzés lehetősége előtt álltak a forradalomban játszott szerepük miatt – ezért nagy körültekintéssel szökést kezdtek tervezni Ausztriába. Mindent hátrahagyva, egyetlen kis bőrönddel szálltunk fel a vonatra a határ menti Győr városa felé. Egy étteremben ültünk várakozva a kapcsolattartóra, aki a menekülésünket intézte, mikor egy csapat szovjet katona lépett be, és annyian voltak, hogy

szüleim úgy vélték, túl veszélyes volna végrehajtani a tervet. Aztán megtudtuk, hogy a vonat, amelyről leszálltunk, áttört az őrállomáson a határnál, és minden utasát Ausztriába vitte – akár szökni akart, akár nem. Habár nővéremmel értettük, hogy élet-halál kérdéséről volt szó, mégis szívfájdító volt ott-hon hagyni kutyánkat, Buksit, és egész idő alatt sírtunk utána. Boldogok voltunk, hogy visszamehettünk hozzá.

Visszatértek Budapestre, ahol Andrea édesapját egy ávós ismerőse figyelmeztette, hogy napokon belül letartóztatási parancs érkezik ellene.

Szüleim új szökési tervet kovácsoltak – ezúttal Jugoszlávia volt az úticél. Ahogy először, most is anélkül mentünk el, hogy bárkitől is elbúcsúztunk volna, se a családtól, se a barátoktól, túl veszélyes lett volna nekik is és nekünk is, jobb volt, hogy senki sem tudott róla. 1957. január 29-én megérkeztünk a határhoz közeli Baja városába, és terv szerint este tízkor gyalog vágunk neki a határnak. A hó nekem és a nővéremnek térdig ért, csak a kis bőrröndöt vittük magunkkal. Óráig meneteltünk az éjszakában, az utunkat a mély hó világította be a mezőkön, de nem tudtuk megtalálni a megjelölt átjárót egy kis patakon, amikor egy kis kunyhóhoz értünk. Apám benézett az ablakon és rémülten látta, hogy orosz katonák vannak benn, akik csodálatos módon figyelmetlenek voltak, és nem vették észre a családot odakinn.

Hideg volt, nagyon nehéz és fárasztó a gyaloglás a mély hóban, különösen a nővéremnek és nekem volt nehéz, de továbbmentünk, és egyszer csak egy tanyaépülethez értünk. Apám szerencsét próbált, felkeltette az ott lakó családot. Kétségbeesve könyörgött, megpróbálta rávenni a férfit, hogy vezessen el az átkelőhöz. A férfi azt felelte, hogy szemmel tartják, gyanakszanak rá és már figyelmeztették, hogy megölik a családját, ha rajtakapják, bárkit átsegít a határon. A két apa beszélt, a két család figyelte őket, míg az ember felesége azt nem mondta férjének, hogy segítenie kell, a gyerekek kedvéért. Beleegyezett hát, elkísért az úton egy darabig, ahonnan már magunk is megtaláljuk azt az átkelőt.

A férfi úgy is tett, miután elmagyarázta az utat a kereszteződésig, mi tovább gyalogoltunk úgy, ahogy meghagyta, és

átkeltünk egy kis folyón. De aztán megint a kanyargó folyóhoz értünk. Aztán megint. Valami nem stimmelt. Nem tudtuk megmondani, melyik oldalon vagyunk, Magyarországon-e vagy Jugoszláviában. Mindannyian fáztunk, fáradtak voltunk, mikor apám a távolban őrtornyokat vett észre. Miután kiderítette, hogy nincs rajtuk senki, felvezetett minket az egyik torony lépcsőjén, ahol menedék várt bennünket és a hőn áhitott pihenés. Ekkor messziről harangszót hallottunk, apám megfigyelte, honnét jön. Anyám Zomborban járt iskolába, Jugoszláviában, és emlékezett rá, hogy a harangokat reggel ötkor húzták meg hat óra helyett, ahogy Magyarországon. Ezért egy órát vártunk hallgatózva, hogy újra harangozzanak. Mikor megszólaltak a harangok, a szüleim tudták, merre kell mennünk.

Már közelgett a hajnal, mikor újult erővel és reményekkel nekivágtunk az útnak, és a távolban hamarosan házakat vettünk észre. Eljött a hajnal, a felkelő nap a hóról visszatükröződő rózsaszín és sárga pasztel árnyalatokban fűrésztötte az előttünk fekvő kisvárost – elbűvölő, szürreális látvány volt, akár egy mesekönyvben, varázslatos, így emlékszem rá, és így festi le képzeletem azt a reggelt. Ahogy beértünk a városba, egy szénásszekérről egy férfi magyarul jó reggelttel köszönt – látva a rémületet szüleim arcán gyorsan biztosított arról, hogy tényleg Jugoszláviában járunk.

A következő nyolc hónap során különböző menekülttáborokban éltek. Kétszer is az a veszély fenyegette őket, hogy visszatoloncolják őket Magyarországra, azonban ez nem következett be. Jugoszláviai tartózkodásukról így számolt be Lázár Andrea:

Gyerekként nem terhelt bennünket helyzetünk bizonytalansága és veszélye sem egy szomszédos kommunista országban. Aztán a tárgyalások a helyi hatóságokkal sem, amelyeket szüleim nap mint nap folytattak az élelem beszerzése, a védelem vagy az utazások miatt. Anyám beszélt szerbül, és szüleim lettek a menekültek szószólói minden táborban, ahol megfordultunk. Mindketjük számára nehéz időszak volt ez, de mindenki más számára is körülöttünk. Élénken emlékszem, hogy mindenki szomorú volt, és honvágyat érzett – különösen Belgrádban, ahol egy nagy épületben laktunk, sok gyermekágygal, amelyek hosszú sorokban álltak. A menekültek melankolikus nótákat énekeltek, különösen

egyét, ami a legnépszerűbb volt, és arról szólt, mennyire hiányzik a hazai föld. Évekkel később jöttem rá, hogy a *Memories are made of this* című amerikai szám dallamát énekelték magyar szöveggel. Azt sem lehet elfelejteni, hogy a menekültek, a szabadságharcosok között milyen sok volt a fiatal, rengeteg kamasz vagy a húszas évei elején járó. Jól lehetett érezni a szomorúságot a történetek miatt, és mindazok miatt, amiket hátrahagytunk, és látni a szomorúságot szüleim arcán, mert elvesztették hazájukat. Ezek voltak a legnehezebb csapások nővéremnek és nekem is. Fiatalok voltunk ugyan, de értettünk mindent.

Ezekben a különös és bizonytalan időkben számomra az volt a legmegnyugtatóbb, hogy együtt lehettünk, biztonságban érezhettük magunkat nővéremmel, sőt még kellemes emlékeim is akadnak Jugoszláviából. Volt, hogy búzakását ettünk estére, a kedvencemet. Egyszer elengedtek minket, hogy meglátogassuk anyám egyik volt osztálytársát hétvégén egy gyönyörű házban, ahol finom ételeket ettünk. A legjobb dolgunk egy régi koncentrációs táborban volt a hegyekben, egy Gerovo nevű városban. Néhány fiatalemberrel, akikkel családom megbarátkozott, gombagyűjtő körutakra indultunk, és azokon az estéken gombapörkölt volt a jutalmunk, amit odakinn, a tűzön készítettek el. Egyszer egy eléggé nagy, sebes folyóra bukkantunk és sodortattuk magunk az árral a nővéremmel – lejjebb mindig várt valaki, hogy elkapjon, aztán visszafutottunk a parton, hogy még egyszer csináljuk. A fiatal emberek közül ketten, akik az Egyesült Államok valamelyik másik részén kötöttek ki, évekkel később meglátogattak minket Clevelandben.

Kaptunk CARE-csomagokat. Ezek igazán különlegesek voltak. Különösen a rózsaszínű fogkrémre emlékszem, amelynek szamócaíze volt, és titokban mindig ettem belőle kicsit. De finom cukorkákat is kaptunk néha, és szardíniát, jó sok szardíniát. Apámnak ezután évekre elment a kedve a szardíniától. A városba is elmentünk, néha beültünk a moziba. A legemlékezetesebb film az *Ulica* volt, a *La strada*, amin végig sírtunk. Érdekes, hogy ekkora hatással volt rám és a nővéremre ez a film, mert egy szót sem értettünk belőle, angolul vagy olaszul beszélt, és a felirat cirill betűs volt. Különleges elbánásban volt részünk egy ideig, amikor nővérem megbetegedett és kórházba került. Belgrádban pedig kísértálhattunk a táborból jégkrémet venni, ami felséges volt. És az emberek Jugoszláviában, külö-

nösen a Gerovo környékiek, nagylelkűek és jók voltak hozzánk, és megajándékoztak minket, miközben ők maguk is annyira szegények voltak, alig akadt valamijük.

Lázár (Szabó) Andrea és családja 1957 szeptemberének végén került Jugoszláviából az Amerikai Egyesült Államokba, ahol Clevelandben telepedtek le. Andrea mérlegképes könyvelő lett. Férjével együtt számos amerikai magyar szervezetben tevékenykedett, legtöbbit a Clevelandi Magyar Örökség Társaságában, ahol András kiállítási igazgatóként dolgozott húsz éven át.

KENDI JÓZSEF (Szeged)¹³⁵

Kendi József nevét Szegeden sokan ismerik. Foglalkozása szerint lakatos, egykori többszörös magyar középsúlyú birkózóbajnok. Visszaemlékezésében nyilatkozik az ötvenes évekről, a forradalomról, Jugoszláviába meneküléséről és a későbbi börtön évekről.

Az ötvenes évek elején dédelgetett, simogatott, agyontáplált sportoló voltam, ami nagy szó volt abban az időben, amikor hétvégén éjfélről kezdve álltak sorban az emberek, hogy megkapják a heti kis húsadagjukat, mert aki későn jött, annak csak csont jutott.

Kendi József 1928-ban született Nádudvaron. Édesapja székely volt, csíkszeredai. Részt vett az első világháborúban. A trianoni békeszerződés után áttelepült Magyarországra, s mivel nem volt mestersége, hívásra belépett a csendőrség kötelékébe. Ez a tett önhibáján kívül is meghatározta fia későbbi életét.

Lakatosinas volt Debrecenben, amikor felfigyeltek birkózótehetségére. Néhány kisebb helyi csapatnál sportolt, mikor szerződtette a debreceni Honvéd katonacsapat. Behívták katonának, s a sportszázadba került.

Nem értettem, miért csak én vagyok szakaszvezető, én, aki fél kézzel nyertem meg a honvédbajnokságot, a társaim pedig mind hadnagyok, tisztek. Meg is kérdeztem a parancsnokunkat, akivel jó viszonyban voltam, hogy ez miért van. Félrehívott és csöndben megsúgta:

135 A szerző birtokában lévő kézirat alapján.

- A csendőr apád miatt.
- De hát őt simán igazolták! – mondtam. – Még az új hadseregnek is tagja lett.
- Nézd – válaszolta –, a politikai tisztünk azt mondta, amikor az előléptetéséről volt szó, hogy a csendőr az mindig csendőr marad.

1950-ben bekerült az országos válogatott keretbe. Huszonhárom éves volt, amikor a szegedi honvéd sportszázad parancsnokhelyettese felkereste, aki törzsörmeisteri rangot, valamint lakást ígért neki. Kendi József elfogadta a kecsgetető ajánlatot. Így került Szegedre, és a következő évben csapatban megnyerték az országos bajnokságot.

Hamarosan megnősültem. Tagja lettem az olimpiai keretnek, de föltűnt, hogy engem sose visznek Nyugatra a válogatottal. A szocialista államokba igen, ott mindig jól szerepeltem.

Növényi félnehézsúlyú társunk (a későbbi olimpiai bajnok Növényi Norbert apja) megsúgta egyszer a tatai edzőtáborban:

- Jóska, nagyon jó birkózó vagy, de felsőbb utasításra te nem jöhetsz ki velünk Helsinkibe.

- Miért? – kérdeztem.

- Mert csendőr volt az apád! – ez volt a válasz.

Nagyon el voltam keseredve. Békéscsabán egy erőmérő összehasonlításunk volt a szovjet válogatottal. Én Cimakuridzéval birkóztam. Húsz másodperc alatt kétkaros szaltóval a földre fektettem. A bíró meglepődve nézett, de nem fütyült. Én vártam az eredményhirdetést, mert a szovjet versenyző két vállon volt. Térdelő helyzetben vártam a füttyszót, de az nem hangzott el, erre Cimakuridze nekem ugrott, én egyik vállamra estem, de azonnal talpra is álltam. Ennek ellenére a bíró az ellenfelem kezét emelte föl a magasba. A békéscsabai sportvezetők föl voltak háborodva az igazságtalan ítélet miatt, és a győztesnek járó legszebb kupát én kaptam. 1952-ben Cimurkanidze lett az olimpiai aranyérmes.

Így lett az életem keserves emléke, fájdalma az, hogy a csendőr apám miatt vétlenül engem büntettek, pedig Helsinkiben lehet, hogy az én hazámnak, nekem játszották volna a himnuszt, mindenesetre az ellenfeleimet ismerve biztos, hogy dobogóra kerültem volna.

Bukarestben vert meg először egy bolgár. Az edzőm kitalálta, hogy váltósúlyban induljak. Három nap alatt kilenc kilót fogytam a verseny előtt. Birkózás alatt rosszul lettem, földadtam.

1956-ban még versenyeztem, de az olimpiai kiküldetésem elmaradása miatt egyre kisebb ambícióval. A házasságom jól alakult. Debrecenben a MÁV-nál főintéző lettem, de a feleségem nem bírta a „cívís” várost, és vissza kellett jönnünk Szegedre. Először műszaki rajzolóként helyezkedtem el, de jobban megtaláltam a számításomat az egyetem üvegtechnikai műhelyében.

Nem politizáltam, csak figyeltem. Az a kirakat bántotta a szemem, ami a Kárász utcán volt: néhány sonka lógott ott, egy oldal szalonna, pár szál kolbász, egy zsákban krumpli, fél bödön zsír és nem tudom még mi, efféle fölírással: ezt találtuk „ilyen” nevű kuláknál, aki nem teljesítette a beszolgáltatást. Hát arra nem gondoltak, hogy a parasztember évi húsadagját a kevés baromfin kívül az az egy-két levágott hízó jelentette?

56-ban már a nyáron mozdult valami. Nem sokat törődtek velem. A strandon megismerkedtem Fábián Ferenc újságíróval. Ő is szeretett horgászni és a Tisza-parton sokat beszélgettünk. Beszélt a Petőfi Körrel, Rákosi bukásáról, az ávosok túlkapasáiról. Azt mondta, hogy fiatal embereket azért vertek meg, mert kockás inget viseltek, amit a nyugati rokonok küldtek. Szóval nagy zavar volt a fejemben. Röplapokat is találtunk, amelyek nem a szocializmust pocskondiázták, hanem az önkényuralmat.

Október második felében, valamelyik nap, azt mondta nekem a Fábián:

– Gyere Jóska, gyűlés lesz az egyetem bölcsészkar nagytermében.

– Milyen gyűlés? – kérdeztem.

– Majd megátjuk – válaszolta. – Én is kíváncsi vagyok, de az biztos, hogy az egyetemisták nagyon izgatottak.

Telt ház fogadott bennünket. Alig tudtunk befurakodni. Hihetetlen beszédek és közbekialtások hangzottak el. Az egyik egyetemista a marxizmus tantárgy eltörlése miatt szólalt föl. Most már csak a jelszavakra emlékszem: Ruzsik haza! A szocializmus a miénk! Le Rákosival! Le az ávóval! – A csendőrök angyalok voltak hozzájuk képest!

Igy kezdődött! Fasizmust senki sem akart...

Október 24-én délelőtt nagy tömeg gyűlt össze a Klauzál téren. Én Fábiánnal együtt egy ismerősénél voltam, aki a Kígyó

patika fölött lakott. Az erkélyről néztem, hogy mi történik. A Kossuth-szobor talpázatán Kaló Flórián elszavalta a *Nemzeti dalt*. Közben egy ávos motorral behajtott a tömegbe, hogy szétzavarja a tünetőket. Kis híja, hogy nem lincseltek meg, alig tudott elmenekülni néhány higgadtabb ember segítségével.

Este, úgy kilenc óra tájban a színházban megszakították az Jeanne d'Arc előadást és bejelentették, hogy a nép az utcán van, és Budapesten kitört a forradalom. A nézők kitódultak, és mindenki a Klauzál tér felé igyekezett. A Kossuth Lajos sugárút teljes szélességében özönlöttek a munkások a gyárakból, és még sok irányból. A tér kicsinek bizonyult. Hirtelen hangszórót kerítettek valahonnan. Először Bicskei Károly lépett a talpázatra és elszavalta a *Szózatot*. Utána mindenki beszélt, aki akart: munkások, egyetemisták, és aki mert. Nyugtalan volt a város, de se rendőrök, se ávosok, se katonák nem zavarták a gyülekezőket.

Közben országsszerte megalakult a nemzetőrség. Szegeden Mogyorósi alezredes szervezte a testület létrehozását, plakátokon hirdették, így verbuváltak.

Az első jelentkezők között voltam, fűtött a hazafiság és a magyar függetlenségre törekvő érzés. A Honvéd téri laktanyában helyezkedtünk el. Lehattunk vagy ezren. Főleg munkásfiatalok, de jócskán voltak egyetemisták is. Mogyorósi Palotás Józsefet nevezte ki parancsnoknak. Ő a MÁV-nál dolgozott valamilyen rangban, és arra emlékszem, hogy párttag volt. Vezetésre nem volt alkalmas. Gyenge kézzel nem lehet ennyi embert fegyelemben összetartani. Két nap múlva leváltották.

Palotás az öthalmi laktanyában tartózkodó 500 ávos lefegyverzésére szervezett akció vezetésére nem mert vállalkozni, ezért Kendi Józsefet nevezte ki helyettes parancsnoknak. A sikeres küldetés másnapján Palotás helyére Lazur Barna főhadnagyot, az egyetem katonai tanszékének helyettes vezetőjét nevezték ki a szegedi nemzetőrség élére. Kendi maradt továbbra is a helyettes. A forradalmi napokban több sikeres akciót hajtottak végre a városban és környékén. Lazur vezetésével jóval szervezettebb volt a fegyveres testület.

A városházán gyűlések voltak, Lazurral együtt többször mentünk oda. Ott ismertem meg Perbíró Józsefet, a városi munkástanács elnökét. Kemény, józan gondolkodású, demokratikus beállítottságú, talpraesett ember volt. Éppen a városházán voltunk,

amikor híre jött annak, hogy Mindszentyt kiszabadították. Salamon, egy magas, fekete göndör hajú fiatalember kiszaladt az erkélyre, és a városháza előtt álló több ezres tömegnek tudtul adta a hírt. Azután tovább kiabált ilyeneket, hogy: Minden kommunistát falhoz állítunk! És hasonló hülyeségeket. Nem érttem vele egyet. Megúsztá, mert Franciaországba disszidált.

A következő napokban is bejártunk a városházára. Ott hallottam, hogy Endreffy Lóri bácsi, a volt parancsnokom Budapestre ment Maléterhez az egyetemisták 12 pontos memorandumával. Nem tudom, hogy ez mit tartalmazott. Bizonytalanság vett erőt rajtunk. Azzal foglalkoztunk, hogy jártuk az utcákat, és akinél fegyver volt – ha az illetőnek nem volt nemzetőr-igazolványa –, attól elvettük. A nemzetőr-igazolványokat még Mogyorósi adta ki. A tárgyalásomon tanú volt. Nem akart megismerni, biztosan a védője tanácsára. Ő is kapott néhány évet.

November 4-én bementem a kollégiumba (időközben ott alakították ki a nemzetőrség szegedi központját). Akkor már elterjedt a híre, hogy a szovjetek tankokkal bevonultak Budapestre, és áll a harc. Lazur a következőket mondta:

– Jóska, nagy baj van Pesten. Súlyos harcok vannak, a felkelők nem sokáig fogják bírni, a szovjet tankok letapossák őket. Gyere, kédezzük meg Perbírót, hátha lesz valami tanácsa, mert itt többen mondták, hogy fölmennének a pestieknek segíteni.

Kocsiba ugrottunk, és a városházára mentünk. Perbíró nagyon letört volt:

– Csináljatok, amit akartok! De ilyen erővel szemben? Hazamentem. A feleségem aggódva várt otthon.

– Mi lesz velünk, Jóska?

– Szívem, a forradalom elveszett. Két út: Ausztria vagy Jugoszlávia, különben engem fölkötnek.

Nem voltunk megijedve, de azért nem akartunk falhoz állítva ilyen fiatalon megdöglenni. Elmentünk a Dóm térre, ott vártak a többiek. A nemzetőrök közül Vevő Gyulára emlékszem. Ő többé nem ment Amerikába. Nekem is ezt kellett volna csinálni, de a hazámhoz való ragaszkodásom... Lazur is azt mondta, maradjunk együtt. Menjünk át Jugoszláviába, míg a vihar elmúlik.

A röszkei határon nem szólt hozzánk senki. Mi emeltük föl a sorompót, és már odaát is voltunk. A jugók elvették tőlünk a fegyvereket, átkutatták a kocsit, és őrséggel elvittek Palicsra. Ott egy kastélyszerű házba kísérték és kérdezték bennünket,

de inkább kíváncsiságból. Nem vallatás volt. Bőséges vacsorát kaptunk. Másnap már ők vittek tovább, és Gerovóban kötötünk ki egy barakk-táborban. A kijárást tiltották, szögesdróttal voltunk körülvéve. Egyre több menekült érkezett Magyarországról, főleg a déli megyékből. A bánásmódról annyit: az őrség egyes tagjai kutya magyarnak neveztek bennünket, de főleg a magyar örök nekünk drukoltak.

Rádiónc volt, és hallottunk egy Kádár-beszédet. Azt mondta, hogy akinek vér nem tapad a kezéhez, az amnesztiát kap. Másnap néhány jugó őr beállított hozzánk és ugyanezt közölte velünk. Megkérdezte, hogy ki akar hazamenni. Lazur, Szabó Miklós, még négyen és én jelentkeztünk, hiszen nem bántottunk senkit. Néhány nap múlva egy tiszt jött őrség kíséretében, és fölolvasta a nevünket.

– Maguk most Belgrádba jönnek! – mondta hangosan.

Egymásra néztünk, enyhén szólva szorongás fogott el bennünket.

A katonák adtak egy másfél kilós élelmiszer-csomagot az útra. Majd engem szólítottak magyarul. Ahogy közelítettem feléjük, mindjárt elkaptak, hátracsavarták a csuklómat és megbilincseltek. Ez történt a többiekkel is. Betuszkoltak egy rabkocsiba.

Az egyik társunk, aki nem szegedi volt, megszólalt:

– Fiúk, meglátjátok, engem kivégeznek, mert Pesten, a Köztársaság téren én is lőttem az ávosokat.

Másfél órát váraoztunk, majd újdonsült őreink bejöttek, levették a bilincseket és fűzőláncra helyeztek bennünket, hogy enni és inni tudjunk. Azt mondták, ha más szükségletünk van, szóljunk, akkor megállunk. Szabadkára értünk. Lazurt, Bánhegyit és engem bevágtak a város börtönének egyik cellájába. Olyan 3 × 1,5 méteres lehetett. Egy magas, erős, bajuszos smaszter kísért bennünket. Lazur jött utoljára, annak lekapta sapkáját és belerúgott. Rossz magyarsággal, de érthetően mondta:

– Kutya magyar, meg fogsz döglenni! Űgyis fölakasztanak a társaiddal együtt.

A cella siralmasan nézett ki. Egy ágy és két szalmazsák volt a berendezés, és amellet szörnyű bűz terjengett, aminek okát nem volt nehéz megtalálni: az egyik sarokban volt egy púposra szart kibli, nyilván hetek óta ott ette a fene.

Egy óra múlva belöktek nekünk három csajka lencselevest, de én még ilyen rosszat nem ettem életemben. Űgy este 10-11

óra felé kinyílt az ajtó, és géppisztolyos katonák kitessékeltek bennünket. Nyitott autóba ültünk, fegyveres kísérettel. Az egyik őr magyar volt.

– Magukat visszaadjuk a magyar hatóságoknak – mondta –, mert maguk gyilkosság miatt ültek. Úgy szöktek meg a Csillag börtönből.

Hiába tiltakoztunk. Átvittek a határon, ahol Mogyorósi vezetésével hat fakabátos és a városban népszerű, kétméteres „Csöpi” várt bennünket.

– Na, hosszú volt a kirándulás? – kérdezte Mogyorósi.

Beszálltunk egy Pobedába. Amerikai szorítóbilincset adtak ránk. Csöpi izgatottabb volt, mint mi. Reszketett. Szovjetek kísérték bennünket egész a volt Tisza szállóig. Ott maganzárkába csuktak mindhármunkat. Egy óra múlva valami lötytyöt is adtak, de a rendőr is izgatott volt, majd kiesett a kezéből a csajka. Egy kis idő múlva szovjet katonák jöttek. Kikísérték bennünket – akkor már nem volt rajtunk bilincs –, teherautóra szálltunk. Egy tolmács a tudunkra adta, hogy ne próbáljunk szökni, mert azonnal lőnek. Előzőleg fölrakattak velünk 8-10 ást és néhány csákányt.

– Jóska, ezekkel a szerszámokkal ássuk meg a saját sírunkat – súgta nekem Lazur.

– Ha ez így lesz, egy-kettő velem jön a gödörbe. Nem adom olcsón magam.

Az öthalmi laktanyába vittek bennünket. Ott is külön zárkába csuktak. Gondolkozom rajta, de nem emlékszem pontosan, talán november 19. lehetett. A cellákból egy kis ablakon lehetett beszélni. Lazur volt mellettem.

– Te, Barna, piszkosul átverték bennünket a jugók. Ki intézhette, hogy visszaadtak, és egyenesen a börtönbe? Ezek után ki higgyen Kádárnak?

– Ne törd a fejed, Jóska, rács mögött vagyunk és kész.

– De mi köze hozzánk az oroszoknak?

– Ne politizáljunk, aludjunk, hogy kipihenten kopogtasunk a mennyország kapuján, ha van mennyország.

Volt időm gondolkozni. Azt nem értettem, hogy a magyarok ezrei menekültek Nyugatra Jugoszlávián keresztül, és minket miért adtak vissza? Persze mi „rablógyilkosok” voltunk, ahogy azt a jugoszláviai katona mondta. Tehát valahonnan, valamilyen „drót” ment át, és kiemelték bennünket.

Kendi Józsefet december 11-én engedték szabadon, miután leíratták vele az októberi eseményekben vállalt szerepének történetét. Azonban megpróbáltatásai korántsem értek véget. Karácsony előtt, december 23-án hajnali fél ötkor csöngettek lakásának ajtaján. Öt géppisztolyos, egyenruhás férfi volt, akik házkutatást tartottak. Miután végeztek, betuszkolták egy kocsiba, és a Kossuth Lajos sugárúti rendőrségre vitték. Kihallgatótisztje közölte vele, hogy még nem döntöttek sorsa felől: vagy internálják, vagy bíróság elé állítják. Szinte mindennaposak voltak a kihallgatások. Később a budapesti Kozma utcai börtönbe szállították, ahol 46-an voltak egy cellában. Itt már a kihallgatást felváltotta a fizikai erőszak.

Bekísértek egy szobába. Négyen voltak ott. Egy rendőr ült az írógépe előtt, és három „fakabátos”. Vártam, hogy szólnak hozzám. A fal mellé állítottak. Az ávosok közül felállt egy nagy lakli hústorony. A szeme villanásából láttam, hogy támadni akar, úgy ahogy birkózás közben. Szekrény mellett álltam, tudtam, hogy csak a másik oldalról üthet. Adott is egy óriási pofont a péklapát nagyságú kezével. Meg se rebbentem. Még egyet lekent.

– Üssed! – mondta az egyik társa, és egy vastag gumibotot nyomott a kezébe.

– Nyújtsd a kezed!

Kinyújtottam. Elkezdte a két tenyeremet ütni. Egy darabig szó nélkül tűrtem a fájdalmat, de egyre dühösebben vert. Azzal sem törődtem, hogy agyonütnek, elkezdtem kiabálni:

– Ide figyelj, te tetű! Ha nem volna nálad fegyver, úgy öszszegyűrnélek, mint szarás után a klozettpapírt!

Még mérgesebben ütött. Nem hagyta abba. Ököllem az arcomba vágott a behemót. Négy fogam köptem ki, és azután gumibotlallal ütött mindenhol. A negyedik fejütésnél megrogyantam. De azért tovább szidtuk egymást. Az egyik társa szalonnázott. Ekkor négy civil ruhás férfi lépett be a szobába. Rám néztek. Az egyik intett a fejével, hogy vezessenek el. Megtöröltem a számat, és nyeltem a sajtát véretem.

Néhány nap múlva a kistarcsai internálótáborba vitték. Viszsaemlékezésük szerint háromszázötvenen voltak egy cellában, ahol mindössze negyven emeletes ágy volt elhelyezve. 1957. április közepén egy fekete Pobodában Makóra szállították, ahol ismét megverték. Két héttel később pedig bevitték Szegedre, a rendőrségre, s közölték

vele, hogy bíróság elé állítják, s kapott három napot, hogy írja le, mi történt vele 56 októberében.

Nyolc oldalt írtam. A tiszta igazat. Alá is írátták velem. A gépelt példányokat is.

Több emberrel is szembesítették, akikkel a forradalom idején találkozott. „Sokáig tartott a kihallgatás. Összevissza. Néha naponta kétszer, de volt olyan, hogy három napig szóba se álltak velem.”

Szegedről a váci börtönbe került helyszűke miatt. A tárgyalásra visszaszállították.

A tárgyalásomon nem beszéltem sokat. Tudtam, hogy ügyis hiába. Azt csinálnak velem, amit akarnak. Az első alkalommal az ügyész halált kért a fejemre. Kilenc évvel megúsztam...

SZŰCS SÁNDOR (Csap – Oslo, Norvégia)¹³⁶

Szűcs Sándor a forradalom idején a szovjet határ melletti záhonyi vasútállomás főnöke volt. A november 4-i katonai megszállást követően letartóztatták, és átszállították a Szovjetunióba, Ungvárra.

Harmadíziglieni vasutascsaládból származom. Csap, ahol születtem, a bécsi döntés után magyar lett ismét. 1948–49-ben 136-an voltunk a vasúti tisztiképzőn, és elsőként végeztem, a legmagasabb kitüntetéssel, a legmagasabb pontszámmal. Négyezer alkalmazottam volt Záhonyban.

[...]

Az ungvári börtönben volt egy csúf, púpos orvos, úgy festett, akár a Notre-Dame toronyőre. Negyvennyolc injekciót adott összesen a hátsó részembe, a derekamba meg a hátamba – aztán vittek kihallgatásra.

Harmadnap magyar szó ütötte meg a fületem. Hadnagy úr – mondták valakinek. Megtudtam, hogy kihozták a veszprémi vegyipari egyetem hallgatóit egytől egyig. Akkor már össze lettünk keverve, az egyik nap voltam Maléter szárnysegédjével, a másik nap a sofőrjével. Ők mondták, hogy Tökölről az egész Maléter-delegációt kihozták repülőgéppel. Aztán tizenhat éves forma

136 A visszaemlékezést a szerző rögzítette 2006-ban.

gyerekeket hallottam magyarul beszélni, ők a tatabányai bányai ipari technikum tanulói voltak. Magyar nők is voltak ott, akiket mint utasokat a Nyugatiban csak úgy elfogtak. Először a nőket és a gyerekeket engedték haza, majd lassan mi is sorra kerültünk.

Karácsony előtti héten érkeztem a nyíregyházi börtönbe. Ott rendőrbizottság elé állítottak, és érdekes módon mindenkit kiengedtek. Mátészalkára utaztam. Éjjel jött egy ismerős rendőrtiszt: Na, tünjél el, mert holnap letartóztatnak! Még a kék ávosok között is akadtak ilyenek, akik mellőzve lettek, mert mondjuk, elvettek egy kuláklányt. Az emberségesebbjei segítették a felkelőket.

Bujdostam. Két éjszakát Tarcalon töltöttem a húgomnál, majd Pesten voltam több helyen, pályaudvarokon, vasúti lakatnyákban. Ausztria felé már nehéz volt menekülni, mert lezárták a határt. Ez úgy 1957. január 21. körül lehetett. Jugoszlávia felé kellett vennem az irányt. De már a szegedi fővonalon nem mehettünk Kecskemét felé, mert ott is szigorították az ellenőrzést. Négyen menekültünk, többek között Szabó József főmérnök, aki Záhonyban a műszaki helyettesem volt. (Párizsban élt aztán, a rendszerváltozáskor tért haza.) Nos, ő mehetett volna, mert Baranyában volt rokonsága. De nekünk, szabolcsiaknak bajos lett volna mire hivatkozni. Én tehát ismét Pestre mentem, majd két mátészalkaival vágtunk neki megint iránytűvel déli irányba. Először a Lajosmizse–Kecskemét vonalon mentünk, mert az mellékvonal, ott nem volt ellenőrzés. Kecskemét alatt leszálltunk, nem mentünk be a főállomásra, hanem átmentünk a bugaci kisvasúthoz, és azon utaztunk Kismajsa felé. Gyalogoltunk Pusztamérges, Kelebia irányába.

Közben felszedtünk negyediknek egy tanítót. Volt, hogy derékig beleszakadtunk a jégbe. Február 7-én érkeztünk meg végül Szabadkára úgy, hogy se magyar, se jugoszláv határőrrel nem találkoztunk.

Az állomáson jelentkeztem, villamossal kivittek bennünket Palicsra, ahol sorba kellett állni a regisztrálásra. Közben egy magas, bajszos, bőrkabátos férfi odajött, a nevemen szólított: Szűcs úr, kövessen! Na, mondom magamban, most visszadobnak. De nem. Jugoszláviai állambiztonságis volt, adott mellém egy bácskai magyar vezetőt, Mészáros Józsefet, aki megvacsoráztatott a restiben, majd elkísért Belgrádba. Ott korrekt módon hallgattak ki, csak az oroszok érdekelték őket, főleg

stratégiai ügyek. Hogy például 1945 után a vasúti hidak és a talpfák azért lettek szélesebbek, mert egy csavarral kiejebb tették a síneket, és már jöhettek is befele a széles nyomtávú orosz szerelvények. A jugók mondták, hogy ha valami ellenkezik a nemzeti érdekeimmel, azt ne mondjam el.

A menekülttáborban, ahol elhelyeztek, mégsem voltunk egy szobában, fehér lepedő, jó koszt, kimehettünk moziba. Mit mondjak? Pancsován voltunk először, ott találkoztam Kende Péterrel, a *Szabad Nép* szerkesztőjével, és ott volt Méray Tibor is. Aztán Bácskába kerültünk, Újvidék környékére.

A jugoszláviai menekülttáborból egy norvég delegáció hozott ki. Az NSZK-ba, Kanadába, Svédországba és Norvégiába jelentkeztem, végül az utóbbiak delegációja választott ki.

1957. április elsején érkeztem meg Norvégiába, és május 21-ig voltam menekülttáborban. Nyolc hónapig egy nagy gyárban dolgoztam ipari munkásként, majd mint mérnök bekerültem az itteni vasúti vezérigazgatóság vontatási osztályára. Hat és fél évig műszaki vonalon dolgoztam, majd főmérnöki állást kaptam. Megbecsült ember lettem Norvégiában: a vasútüzemi technológia tervezésében egyedülállónak mondanak. Áttervez-tük Oslo egész vasúti közlekedését, új rendező-pályaudvart terveztünk, összekötő vonalakat az új központi repülőtérhez, aztán nagysebességű pályákat és így tovább. Annak a két és fél évnek, amit a Budapesti Műszaki Egyetemen tanultam, itt most hasznát vettem, leszámítva mondjuk a marxizmus-leninizmust.

Norvégiában aztán mérnök-közgazdász végzettséget szereztem, és hét és fél év után – mivel az otthoni asszony hozzám ment az ügyvédjéhez – megnősültem. Norvég tanárnőt vettem el. 1989. november elsején a Norvég Államvasutak mérnöki osztályának vezetőjeként mentem nyugdíjba. 1990-ben, 34 év után voltam először otthon.

SULYOK VINCE (Ménfő – Oslo, Norvégia)¹³⁷

A jelenleg Norvégiában élő Sulyok Vince (Ménfőn született 1932-ben) költő, műfordító, aki később számos könyvet fordított le a skandináv nyelvekből magyarra, és fordítva, előbb Szabadkán és környékén kapott menedéket. *Menekülés* címmel verset is írt, mely arról szól, hogyan jutott át a határon.

Sulyok Vince az érettségi után az ELTE Jogtudományi Karára iratkozott be, ahol a jelesen leadott vizsgái ellenére egy év után mégis lehetetlenné tették számára a további tanulást, mondván kuláckyánúsak a szülei. Azonban Nagy Imre első kormánya (1953–1955) hatására megenyhült a politikai légkör, és lehetővé vált számára a tanulás: orosz–magyar szakra vették fel Budapestre, majd Egerbe. Ekkoriban már jelentek meg írásai, s viszonylagos ismertsége folytán bevették az 56-os forradalom kitörése előtt megalakult főiskolai MEFESZ-be. A forradalom kitörésekor tagja lett az egri városvédelmi bizottságnak, mely mindvégig a helyi forradalmi események irányítója volt. Beválasztották Eger Városa Forradalmi Tanácsába, majd a Heves Megyei Forradalmi Tanácsba is, ahol a megyei napilap, a *Népújság* főszerkesztője lett.

A forradalom leverését követően a városba visszakerült szovjet parancsnokság azonnali hatállyal kiutasított Egerből, s szüleim házába tértem vissza, Ménfőcsanakra. Szülőfalumon is ezrével vonultak át a menekültek a közeli Ausztria felé, de még akkor úgy gondoltam, nem tartok velük: minden a szülőházaamhoz köt. 1957. január végén, értesítettek arról, hogy kizártak az ország összes egyeteméről és főiskolájáról, készültek arra, hogy felelősségre vonjanak. Február 6-án délelőtt virágnyelven írt táviratot küldött egy jóakaróm, hogy a hatóságok letartóztatásomra készülnek. Azonnal elhagytam szüleim házát, ahol alig két órával később már meg is jelent értem a belügyminisztériumi gépkocsi.

Csapdahelyzetbe kerültem, s tudtam, bármikor letartóztathatnak. Ekkor egykori professzorom sietett segítségemre, aki megszervezte kimenekülésemet az országból. Ő hívott Budapestre február 6-án. Másnap levittek Mélykútra, a jugoszláv–magyar határra, ahonnan többórás éjszakai gyaloglás után a térdig érő bácskai sárban értem át február 8-án hajnalban Jugoszláviába.

137 A visszaemlékezést a szerző rögzítette.

Bekopogtam az első tanyára, ahol a bácskai magyar gazda és felesége fejedelmi reggelit tálalt élém. Később pedig lovas kocsijukkal bevettek Szabadkára. Eddig csak magyarokkal találkoztam Jugoszláviában, de az én gazdám azt állította: ötödik szomszédja egy szerb gazdálkodó, de magyarul jól beszél ő is, s egy kiadós reggelire ő is beinvitált volna magához, ha véletlenül éppen hozzá nyitottam volna be. Az első szerb, aki születésre nézve is az volt, a szabadkai rendőrség egy főtisztje volt, aki a kihallgatásomat vezette. De magyarul ő is kifogástalanul beszélt.

A palicsi befogadóközpontban eltöltött napok után, nagyrészt „internáltsággal fölerő körülmények között” még négy jugoszláviai menekültáborban töltött öt hónapot. Utána Norvégiába július 5-én érkezett meg, ahol az Oslói Egyetemet 1963-ban végezte el, és rögtön ezután az egyetemi könyvtár munkatársa lett, később pedig főkönyvtáros.

Időközben folyton írt, 62-től már norvégul is. Magyarul írt munkái, versei az emigráns magyar folyóiratokban jelentek meg. Az ezekben az években írt versei java, a magyarországi rendszerváltozás után, 1997-ben Fényörvény életünk címmel jelent meg Magyarországon. Norvégul tíz kötetben adta ki modern magyar írók (Pilinszky János, Csoóri Sándor, Illyés Gyula, József Attila stb.) műveit. Legfontosabbnak az 1994-ben Oslóban megjelent, norvégul írt hatszáz oldalas könyvét tartja, amely a magyar történelemről és művelődésről szól. Ez a munkája több skandináv egyetemen kötelező, illetve ajánlott irodalom lett a történészek, nyelvészek és irodalmárok számára.

Egy alkalommal nyilatkozta: „...az 1956-os forradalom napjai éppoly meghatározó erővel hatottak rám, mint gyerekkorom paraszti világa.”

SIMONYIK (SZALMA) ANTALNÉ (Mórahalom–Kishegyes)¹³⁸

Tizenhárman vótunk testvérek. Én Mórahalmán szógátam, amikor megismerkedtem az urammal. A húgomékkal kel-tünk útra 1957. január 21-én. Az állami gazdaság lovai hoztak bennünket, mert az uram ott vót kocsis. Éjszaka indultunk. A Kígyós folyón fölszedték a hidat, s mi belefordultunk. Sötét vót, nem láttunk. A kocsi eleje leszakadt. Ott maradt mind-nünk. Bementünk egy házhó, gyűttek a határőrök és mondták, hogy menjünk, majd ők vigyáznak ránk. A majorban lévő szomszéd főjelentett bennünket, onnan tudták, hogy mink

138 Szóke Anna gyűjtése (Új Kép, 2006. október).

elindultunk. A határőrök Tavankútra vittek bennünket. Ott egy éjszakát töltöttünk. A Pali fiam akkó vót hétéves, az Anti meg hathetes. Tavankútrú bevitték bennünket Palicsra. Ott megkérdezték, hogy hova akarunk menni. Az uram kérte, hogy hagyjanak bennünket, mert mi csak Kishegyesre szeretnénk menni, de nem lehetett. Levittek bennünket Fiuméba (Rijeka). Három napig utaztunk jéghideg vagonokba. Megfagyott a pelenka. Az vót a szerencse, hogy sokat pakótam. Fiumében egy hotelban szállásoltak el bennünket. Ott tíz napig vótunk. Ott is hideg vót, nem tüzeltek. Nappal a nagyszobát fűtötték, nappal mindenkinek ki köllött menni a szobájábú, abba a nagy szalonféleségbe. Őt kisgyerek vót. Az orvos kérte, hogy a kisgyerekeket tegyük a kályha mellé. Székekre tettük őket. Nem vót hun megfürdetni a gyerekeket. A kis popsija tele gyütt piros kiütéssel. Éjszaka úgy tettem tisztába, hogy a pokrócot a fejemre húztam, az uram meg tartotta, s az alatt a sötétbe.

Tíz nap után Ozaljba szállítottak benünket, ott vót a Zrínyi-vár. Ott má jobb vót. Vót meleg szoba, fürdőszoba. Ott szeretettel fogadtak bennünket. Túrhető vót az étel is. A gyerekekre minden nap kaptunk egy liter tejet. Szegény falu vót, de jó emberek éltek. A nácselnikunk (parancsnok) megkérdezte, hogy haza szeretnénk-e menni. Akkó kiadták a papirokat, azokkal Zágrebba köllött az uramnak jelentkezni. Ezután teherautón visszavittek bennünket Tavankútra. Az uram bátyja gyütt értünk. A tavankúti rendőrök már tudták, hogy érkezünk, ők értesítették a családot. Egy bajsai család is velünk vót. Nem tudom, mi lett velük, mert aztán elváltak az útjaink. Március 18-án érkezünk Kishegyesre. Anyósoméknál laktunk, majd december 23-án ideköltöztünk a szegényházba.

A testvéreim közül még öten élünk. Nem mindegyiket tudom, hogy hová lett. A húgomék, akikkel együtt indultunk, ők Amerikába, Denverbe telepedtek le. Egy kifőzdében kezdett dolgozni. Még ő dolgozott, az ötéves kislánya belefulladt ott a tóba. Sohasem tudta kiheverni. Őnekik nem köllött Rijekára menni. Őket Eszékre vitték, s 1957 októberében indultak Amerikába. Eszéken lógerban (táborban) vótak elszállásolva, de jó bántak velük. Szeretettel fogadták őket. Egy testvérem Erdélybe menekült, mert az ő felesége meg odavalósi vót. A két legidősebb nővéremrű nem tudtunk semmit. Ők is elindultak

valamerre, de nem jelentkeztek sohasem. 1956 óta nem tudjuk, hova lettek, élnek-e, hálnak-e.

Öt és fél évig nem mehettem haza. 1962. december 29-én kaptam meg a jugoszláv állampolgárságot. Amikor átvettem, kiszaladt a számon: De jó, most mehetünk haza! A komandír (rendőrfőnök) meg rám ordított, hogy: Magának az előbbre való, mint az, hogy szavazhat? Nagyon megijedtem. Azt hittem, hogy visszaveszi a papírt.

KRAMMER FERENC (Baja–Magyarkanizsa)¹³⁹

Krammer Ferenc Magyarországon, Baján született. A forradalom leverése után Jugoszláviába menekült, és Magyarkanizsán telepedett le.

A forradalom, mint ismeretes, 1956. október 23-án tört ki, és én már akkor elhatároztam, hogy az országot elhagyom.

1957. január 25-én éjszaka jöttem át a határon Regőcénél, úgyhogy egy harmonikával ketten jöttünk még, aztán öszszetalálkoztunk még valakivel, így hárman lettünk. A hóban feküdtünk és toltam a harmonikát előre, ha esetleg megfognak minket vagy lőnek, akkor a harmonikám tönkremegy, én pedig életben maradok. Tőlünk tizenöt méterre mentek a lovas határőrök, és azok azért nem vettek észre bennünket, mert egy trágyadombba voltunk bebújva, ott feküdtünk. Mi Jugoszlávia és Baja közt keringtünk, mert senki sem tudta, hogy kell a határon átjönni, még én sem, pedig bajai gyerek voltam. Éjfél után fél egy felé volt, amikor összetalálkoztunk egy házaspárral, akik azon jajgattak, hogy nem tudják, hogy Jugoszláviában vagyunk-e, vagy még Magyarországon. Körülbelül hajnal két óra felé az asszony szoptatni akarta a gyereket. Én csupa víz voltam az idegességtől, őneki meg a hajára rátettem az úgynevezett svájci sapkám, mert Magyarországon nem francia sapkának nevezik, hanem svájci sapkának. S úgy szoptatta meg a gyereket a harmonikakoffernak a tetején ülve.

Miután Regőcénél sikeresen átjöttem, Zomborba kerültem. Ott három napig tartózkodtam, és akkor elvittek bennünket Gerovóba, ahol valami központi láger volt. Ott osztották szét külföldre a menekülteket, ki hova akar menni. Hát én nem

139 Az interjút a szerző készítette 1996-ban.

akartam tovább menni. Tulajdonképpen jelentkeztem, hogy itt akarok maradni, nem sokan voltunk, akik jelentkezünk, hatan, de hogy a létszámról legyen fogalmuk, ott ezer ember volt a lágerben. És én elhatároztam, hogy itt maradok, nem úgy, hogy egy-két évre, hanem végleg. Tehát nekem olyan elhatározásom volt, hogy elérem Jugoszláviában azt, amit egyesek Nyugaton. Mert mindenki szaladt Nyugatra, mert ott van a pénz, mert ott jobb. Négy hétig voltam lágerben, de csak éjszaka jártam be aludni. Kinn a tisztai konyhán muzsikáltam. Utána kerültem Tuheljske Toplicére, Horvátországba.

Utána kérdezték, hogy hol akarok letelepedni. Azt választottam, hogy Vajdaságban, ahol tudnak magyarul, mert én szerbül nem tudtam. Így telepedtem le Magyarokányán.

PUTNIK MILÁN (Deszk–Óbecse)¹⁴⁰

A Szeged mellett, a jugoszláv határ közelében elhelyezkedő, szerbek által is lakott Deszken (Deska) élt.

Édesanyám maratonosi születésű. 1925-ben, tehát a már első világháború utáni rendeződésben ő Jugoszláviából ment férjhez a Magyarországon élő apámhoz. Ebből a házasságból születtem én is.

Az októberi események idején tagja volt a MEFESZ-nek. Miután a szovjet tankok leverték a magyar forradalmat, közölte édesapjával, hogy el fogja hagyni az országot, mivel tömegessé váltak a letartóztatások, s tartott attól, hogy bármely pillanatban rá is sor kerülhet.

Akkor jelentettem a faluban élő édesapámnak, hogy menekülni akarunk, és készítse elő a terepet. Kocsival kellett mennünk, mert máskülönben a két kisgyereket nem vihettük volna magunkkal, és a feleségem terhes volt a harmadikkal is. Édesapám aztán úgy döntött, hogy bizonyos földet, egy földdarabot, ami a magyar–jugoszláv határra visz véggel, előkészít krumplivetésre, és azt szántja, hogy a határőrszerveknek ne legyen feltűnő. Úgy is történt, és mi 1957. március 7-én elindultunk Szegedről. Körülmenyesen, de kiértünk a faluba, ott

140 Az interjút a szerző készítette 1996-ban.

édesapámmal gyorsan felrakodtuk a krumplit meg a gyereket a kocsira, és elindultunk a kocsival, egy lóval, nekivágtunk Újszentiván faluból a jugoszláv–magyar határnak, és nagy szerencsével átjöttünk Gyálára. Ott élt az édesanyámnak az egyik nővére, azoknál szálltunk meg. Szombaton jöttünk, szombaton és vasárnap ott voltunk. Hétfőn kellett menni Knezsevácra vagyis Törökkanizsára jelentkezni a rendőrségen. Ott a rendőrségen adatokat vettek fel tőlünk. Arról, hogy rokonoknál szálltunk meg két napig, nem beszéltünk. A jugoszláv hatóság mindenestre előzékeny volt, nem támasztott semmilyen akadályt, a formaságokat megejtette. Ott Törökkanizsán nem volt más magyarországi szerb. A bánásmód a menekülttáborban nagyon jó volt mindenkinek, ezt határozottan állítom. Nagyon jó élelem volt, az elbánás a mi esetünkben és a többiek esetében is, ezt mondhatom.

Putnik Milánék később több szerbiai menekülttáborban voltak, ahol tizenegy hónapot töltöttek, de nem tudták megszokni a hegyeket.

A feleségem, aki különben magyar nemzetiségű, még úgy se tudta megszokni, akkor az ő inszisztálására költöztünk Becsére, ahol munkát kaptam, azóta élünk itt.

Egy nagyon jó barátom, akivel már kapcsolatban voltam már Magyarországon is, Grunčić János, a recski haláltábor foglya volt. Más ilyen magyarországi szerbvel személyesen nem találkoztam, de hallottam, egy bizonyos nem tudom milyen Jócó agronómus, aki közben visszament Magyarországra, de még ez a kommunista rendszer bukása előtt visszament, és jól feltalálta magát Magyarországon. Ez az egyik. Sajnos van egy nagyon súlyos eset. Egy ávós, aki Szegeden volt ávós, engem is hallgatott ki, engem is gyötrött, kínozott, még mint egyetemistát, mert ott is voltak olyanok, hogy az embert bekísérték és vallatták. Valami Đurić Branko, ő is itt van, nem találkoztam vele, de a Grunčić barátom találkozott vele. Persze nem is szeretném látni, meg félek, hogy valami rosszat tennék, mert annyira gyűlölöm az ilyen embereket.

■■■
SZABÓ FERENC (Szabadka–Baja–Szabadka)¹⁴¹

1940. november 27-én születtem Szabadkán. A következő évben már itt is Magyarország volt, így magyar állampolgárok lettünk. Előtte édesapám a szerb hadseregben szolgált – a királyi hadseregben –, s amikor leszerelt, és bejöttek a magyarok, akkor őt elvitték munkaszolgálatra Komáromba. Közben jött a háború vége, a változások, a határt ismét lezárták. Ő nem tudott már visszajönni. Akkor én hatéves voltam, a húgom három, édesanyám pedig eldöntötte, hogy átmegyünk édesapámhoz. Itt mentünk át a határon Kelebiánál világos nappal, és az volt a szerencsénk, hogy a határőr fönt a megfigyelőben aludt. Miután szerencsésen átértünk, édesapám lejött értünk Kelebiára. Ő már időközben kapott Baja mellett egy faluban, Temesváruddvaron házat és földet, oda vitt bennünket. Elkezdem akkor óvodába járni, mert még nem voltam iskoláskorú. Egy év múlva pedig beírtak az iskolába is. Befejeztem az általános iskola nyolc osztályát, és ősszel beiratkoztam a bajai építőipari technikumba, és fölvettem a diákotthonba is, tehát benn laktam Baján. Tanultunk, de politikával nem nagyon foglalkoztunk, nem is értettük. Eljött 1956 októberének vége, és olvastuk meg a rádióban is hallottuk Pestről a híreket, hogy bizonyos mozgólódások voltak.

Október 24-én este kivezényeltek bennünket, diákokat, a gyárakból a munkásokat a város főterére, a Béke térre. Rengeteg ember volt ott. Szólt a zene, beszédek voltak, szavaltatok voltak, aztán bizonyos munkások felmásztak a városháza tetejére, leszerelték az ötágú csillagot, és ledobták a városháza elé. Mintegy parancsszóra megindult a tömeg, és óriási dübörgéssel végigtaposott a csillagon. Ez az eset örökre megmaradt bennem: este volt, és csak hallottuk, hogy dobognak a csillagon. Tovább folyt a program, volt éneklés, verseket szavaltak, beszédek voltak. Pontosan már nem emlékszem, hogy ki beszélt hozzánk, de arra igen, hogy eléggé békés tüntetés volt. Nem voltak incidensek vagy kihágások, és az este így elmúlt. Visszavezényeltek bennünket a kollégiumba, de a tanítás akkor már meg is szakadt.

Pestről nagyon sok hírt kaptunk, tudtuk, hogy milyen ott a helyzet, ahhoz képest Baja elég nyugodtnak tűnt akkor. Nem volt semmilyen más tüntetés. Másnap megint szervezték az

141 A szerző velem készült interjúja (2002 és 2006) alapján.

iskolákat, gyárat is. Sorba álltunk a Béke téren és megindultunk a kaszárnya felé. Diákok, munkások, civilek, szép menetben mentünk, nem volt se kiabálás, se rendbontás. Szépen odaértünk a kaszárnyához, de a kapui be voltak csukva, és mi ekkor szétszéledtünk a kaszárnya hosszában. Vezettek bennünket, több mint valószínű, az volt a cél, hogy a katonaságot a mi oldalunkra állítsuk. Ez volt az alapcél, viszont a kaszárnyában már fel voltak sorakozva a katonák teljes fegyverzetben, és várták a parancsot. A tömeg bekiabált, hívta őket.

A tanárok voltak a diákok előtt és elég hosszú ideig ment az alkudozás. Bementek a képviselőink a kaszárnyába, és ott tárgyaltak, de nem jutottak semmire. Ez sokáig elhúzódott. Ezután elhatározták, hogy előhoznak egy nagy buszt, és majd nekimennek a kapunak, és betörik. Akkor már a tisztek kiadták a tűzparancsot a katonáknak. A katonák lefeküdtek és töltöttek is, ott álltunk a kapu előtt, és a tömeg elcsendesedett, nem tudta, hogy mi lesz most. S megint elkezdtek zajongani a diákok, a munkások, és erővel betörték a kaput. Akkor már a katonák is felkeltek, de már nem volt érvényes a tűzparancs. S akkor összeölelkeztek a tömeggel, a diákokkal. Beszédet hallatszottak bent a kaszárnyában, és ott tárgyaltak elég sokáig, és egyszer újból felsorakoztak, és jöttek kifelé. S akkor beálltak a tömeg közé, és úgy együtt mentünk a városba. Az utcán idős asszonyok álltak, és örömben virágokat dobáltak a katonáknak.

Amikor visszaértünk, vissza kellett mennünk a kollégiumba, és mindenkit szélnek eresztettek. Mindenkinek haza kellett menni, nem jártunk iskolába. Akkor csak hallgattuk a híreket, hogy mi újság van Pesten, mert minden történés ott koncentráldott. A vidékiek, főleg ilyen kisebb városok, nem szervezkedtek annyira.

S akkor továbbra sem mentünk iskolába, csak vártunk. Már csak azt szerettük volna, hogy visszajöjünk ide, Jugoszláviába. Időközben átadtuk a hazatelepédési a kérelmet, de ügyünkben nem történt semmi előrelépés. Onnantól kezdve mi próbáltuk szervezni, hogy hogyan jutunk át.

Így múlt el a november is, a december is, és végre elszántuk magunkat szilveszter napján, hogy eljövünk. És meg is egyeztünk egy szomszédval, hogy ő lovas kocsival lehoz bennünket a hátra. Cserébe, amink nekünk ott volt a házban, a berendezések, minden az övé lesz. A ház az maradt, mert az egy sváb ház volt.

Lovas kocsival szépen összepakoltunk mindent, amit csak lehetett, hátizsákféléket hoztunk magunkkal, és szépen lejtünk a határ felé. Mi itt jöttünk át Hercegszántónál. Édesapám még tudott szerbül, és akkor ő elment szétnézni, hogy mit talál, és nagy nehezen talált egy őrházat a jugó oldalon. Ott volt a katonaság, és ő beszélt velük, és akkor mi oda bementünk. Az őrházban adtak teát, meg bírtunk melegedni, és időközben jöttek még menekültek. Összejött egy csapat ember, és akkor telefonáltak, és küldtek egy vagon, amire fölszállítottak minket, és megindultunk Zombor felé. Negyvenen-ötvenen voltunk összesen.

Úgy látszik, Zombor nem volt fölkészülve a fogadásunkra, mert nem volt elég hely, ezért kinyitották a börtönt, és ott, a börtön egyik szárnyában helyeztek el mindannyiunkat. Ott voltunk néhány napot, de nem voltunk bezárva, nyitva volt az ajtó, enni és inni kaptunk. Úgy látszik, várták még, hogy többen összejöjjünk, s amikor úgy hetvenen-nyolcvanan lettünk, megint vagonba raktak, és elvittek Pancsevóra. Ott volt egy nagy menekülttábor, de az már zárt típusú volt. Bent voltunk, nem lehetett kimenni. Hogyha például fürdőbe mentünk, sorba kellett állni, és csak úgy mehettünk. Nem is tudom, valamilyen régi épület volt, de jó volt, mert volt fűtés, kaptunk rendszeren enni meg inni. Ott körülbelül egy hónapot voltunk. Továbbmehettünk volna Nyugatra, de édesapám nem akart menni sehova. Akkor Szabadkáról lejtött értünk a nagynénénk, mivel neki garanciát kellett vállalnia, hogy eltart bennünket, s így visszatelepültünk Szabadkára.

